

RÁKOS ISTVÁN

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM TAGOZÓDÁSA SZEGEDEN
(1720—1777)

Tanulmányunkban Szeged XVIII. századi gazdasági és társadalmi tagozódásának vizsgálatát egyetlen forrástípusra, az adókiivetések alapjául szolgáló vagyonszeírásokra építettük. A forrásbázis illetően kiválasztásában szerepet játszott az a körülmény, hogy a XVIII. század a várostörténeti kutatások egyik legelhanyagoltabb területe, holott a kapitalizmus előzményeinek, kialakulásának tanulmányozása — a minden kérdésre kiterjedő monográfiák hiányában — nem nélkülözheti jelentősebb városaink gazdasági és társadalmi viszonyainak bemutatását.¹ Munkánk jellegéből adódóan nem törekedhettünk Szeged gazdaság- és társadalomtörténetének árnyalt megrajzolására, csupán a főbb jellegzetességek, tendenciák kikapintására vállalkoztunk. Úgy véljük, a dél-alföldi regionális kutatások jelenlegi helyzete indokolja egy-egy részletkérdés egyetlen városon belüli analízisének elvégzését, ezzel is előkészítve és segítve a későbbi összefoglaló tanulmányok, monográfiák megírását.²

Természetesen a vagyonszeírások mellett támaszkodtunk más típusú forrásokra is, elsősorban a tanácsülési jegyzőkönyvekre és egyéb tanácsi iratokra. Erre készített bennünket a statisztikai feldolgozások számos buktatója, többek között az, hogy e módszer bizonyos történeti folyamatok vizsgálatára — ide soroljuk a társadalom életében döntő minőségi változásokat — önmagában nem alkalmas.³ Ugyanakkor valljuk, hogy a statisztikai módszer — amennyiben a források természete megengedi — a feldolgozott adatok analízisével segítheti a történeti megismerést, jóllehet a források körének bővítésével, nem utolsósorban az összehasonlítás szélesebb távlataival tovább gazdagodhat, esetleg módosulhat az így felvázolt történeti kép.

A fennmaradt vagyonszeírások kisebb megszakításokkal 1724-től 1778-ig tartalmaznak adatokat Szeged lakosságának gazdasági és társadalmi helyzetéről. Nagy értékük, hogy az 1740-es évek végétől városrészenként szolgáltatják adataikat.

¹ A várostörténeti kutatások helyzetéről ld. „A magyarországi várostörténeti kutatások helyzete és feladatai.” Az MTA filozófiai és társadalomtudományi osztályának közleményei 1966. 1—2. sz. 5—67.; továbbá a várostörténeti konferenciák anyagát: Századok 1963. 2. sz. 398—407., 6. sz. 1424—1434., 1968. 3—4. sz. 784—790.; GRANASZTÓI GYÖRGY: A viszonyítás fontosságáról a várostörténeti kutatásban. Történelmi Szemle 1970. 1. sz. 106—110.; MAKKAI LÁSZLÓ: A magyar várostörténet vázlatja. Vidéki városaink. Bp. 1961. stb.

² A Szeged történetét tárgyaló polgári irodalom [REIZNER JÁNOS: Szeged története. I—IV. Szeged 1899—1900.; KISS FERENC—TONELLI SÁNDOR DR.—SZ. SZIGETHY VILMOS (szerk): Szeged. Magyar Városok Monográfiája. Bp. 1927. (Továbbiakban: Szeged 1927.)] a politikatörténet nyomdokain haladva nem törekedett a XVIII. századi Szeged gazdasági és társadalmi viszonyinak árnyalt bemutatására; a közölt adatokat nem rendszerezte, általában kiesett látóköréből a társadalomtörténeti nézőpont.

³ A statisztikai értékű források feldolgozásának szükségességéről ld. PAULINYI OSZKÁR, MAKKAI LÁSZLÓ stb. hozzászólását a budapesti és győri várostörténeti konferencián (Századok 1963. 2. sz. 403., 6. sz. 1433.). A matematikai módszerről legújabbán ld. RÁNKI GYÖRGY: Közgazdaság és történelem — a gazdaságtörténet választójai. Korunk tudománya sorozat. Bp. 1977. 50—53.

Törzsanyagukat tekintve többnyire azonos rovatokat tartalmaznak, a név és társadalmi helyzet feltüntetése után megadják a lakosok kezén levő ingatlanok nagyságát, az állatok számát, nem utolsósorban megjelölik a keresők foglalkozását.⁴ Ezek alapján figyelmünket a következő kérdések tanulmányozására fordítottuk: milyen helyet foglalt el a város életében a mezőgazdaság, az ipar és kereskedelem; milyen volt Szeged lakosságának jogi állapota; hogyan alakult az adófizetők foglalkozási megoszlása.

Elsődleges szempontnak a megfelelő időmetszetek kiválasztását tartottuk. Választásunk 1728-ra, 1750-re és 1777-re esett. Célunk az volt, hogy az 1720. évi országos összeírást követő időszakból olyan anyaghoz jussunk, amely összevethető azzal, s ezáltal kiegészítheti, pontosíthatja az Acsády Ignác által közölt adatokat.⁵ Az első időmetszet kiválasztásában szerepet játszott az a tény is, hogy az összeírásban szereplő rovatok megegyeznek az 1720. évi rovatokkal. Sajnos, cím és év megjelölése nélkül maradt fenn ez az értékes összeírás.⁶ A városi tisztviselők névsorát összevetve egy 3 évvel későbbi névsorral,⁷ kiderült, hogy az összeírás 1728 és 1731 között készülhetett. Tovább nyomozva rábukkantunk a városi tanács egyik 1727-ből származó határozatára, amelyben a város lakóinak összeírását rendelte el.⁸ Valószínűnek tarthatjuk, hogy az összeírást a következő évben végre is hajtották. Ezek alapján a listajrom keletkezését a legkorábbi lehetséges időpontra, 1728-ra datáljuk. A harmadik időmetszet (1777) esetében ismét egy országos összeírás helyi anyagát dolgoztuk fel, ezáltal rendelkezésünkre álltak a már publikált összesítő adatok, illetve feldolgozások.⁹ Ez az összeírás egyúttal a városi társadalom jogi tagozódásának (civis, nemes, zsellér stb.) vizsgálatára is alkalmasnak bizonyult. Miután az előző évek összeírásai — leszámítva az 1728. évit — a lakosság kondícióját nem tartalmazzák, ezért nem tekinthetünk el ezektől az értékes információktól. 1750 kiválasztását két körülmény indokolta, egyrészt az optimálisnak tartott 20—25 éves eltérés az időmetszetek között, másrészt az, hogy ebből az évből maradt ránk az első, mindhárom városrészt (Felsőváros, Alsóváros és Palánk) kiterjedő összeírás.¹⁰

⁴ Itt az általunk használt 1750-es és 1777-es vagyonösszeírások levéltári jelzetét adjuk meg, a későbbiekben ezeknél eltekintünk az újabb hivatkozásoktól. Csongrád megyei 1. számú Levéltár. Szeged. (Továbbiakban: CsmL 1.) Szeged Város Tanácsának iratai, conscriptio facultatum. (Továbbiakban: Vagyon. ir.) 1750: Összeírások 1. számú csomó 2. füzet. (Továbbiakban: Ö. 1. sz. 2.); 2. sz. 5., 3. sz. 2.,; 1777: Ö. 1. sz. 16., 2. sz. 21., 3. sz. 21. Az összeírások rovatai: 1. sorszám, 2. név, 3. ház, 4. igásokrók száma, 5. hizőökrök száma, 6—9. tehének száma, 10—11. lovak száma, 12—13. juhok száma, 14. ártányok száma, 15—16. búza, árpa, zab (köbölben, keresztben), 17. bor (urnában), 18. széna (szekérben, boglyában), 19. műhely, 20. csárda, 21. kereskedő, 22. iparos, 23. halász, 24—25. malmok száma, 26. rézüst, 27. borsajtó, 28. lensajtó, 29. kert, 30. kiskereskedő (propola), 31. személyek (personae) száma. Ezekhez járul még az 1777. évi lélekösszeírás társadalmi helyzetre, korra, nemre és vallásra kérdező néhány rovata.

⁵ ACSÁDY IGNÁC: Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720—21. Magyar Statisztikai Közlemények. Bp. 1896. (Továbbiakban: ACSÁDY 1896.) 197., 447.

⁶ CsmL 1: Vagyon. ir. É. n. (1724—1734) Cím n. Ö. 10. sz. 1.

⁷ CsmL 1: Szeged Város Tanácsának iratai, adókievetési összeírások. (Továbbiakban: Adókievetési ö. ir.) 1731. Ö. 5. sz. 6.: „Individualis Liberae Regiaeque Civitatis Szegediensis Imposita, quidem pro Anno Militari Millesimo Septingentesimo trigesimo primo, habita reflexione ad Universas facultates, repartita.”

⁸ CsmL 1: Szeged Város Tanácsának iratai, tanácsülési jegyzőkönyv, Protocollum politicum 1724—1730. (Továbbiakban: Tan. jkv.) 443.: a tanács 1727. október 20-i ülésén „Determináltatt, hogy az egész város lakosai, civisei, zsellérjei, jövevényei és ridegjei (maxime) conscribáltassanak”.

⁹ THIRRING GUSZTÁV: Városaink népesedési viszonyai 1777-ben. Földrajzi Közlemények 26. k. 1898. (Továbbiakban: THIRRING 1898.) 199—230.; Uő.: Városaink lakosságának kereseti viszonyai a 18. század második felében. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1901. (Továbbiakban: THIRRING 1901.) 129—162.; Uő.: Magyarország népessége II. József korában. Bp. 1938. (Továbbiakban: THIRRING 1938.)

Ismeretes, hogy a vagyonösszeírások csak megközelítően pontos adatokat tartalmaznak, gyakran előfordulnak eltagadások, kisebb-nagyobb adócsalások.¹¹ Ennek ellenére alkalmasak arra, különösen a városok saját apparátussal végzett felmérései, hogy a főbb tendenciákat megállapítsuk. Elsődleges feladatunk a vagyon- és adóösszeírások feldolgozásakor az összeírtak körének, az összlakossághoz viszonyított arányának meghatározása. Ennek eldöntésével közelebb jutunk forrásértékük megállapításához.

1728-ból rendelkezésünkre áll egy vagyoni és egy városrészenként készült adóki-
vetési összeírás. A számadatokat tekintve jelentős eltérés mutatkozik a kettő között. Amíg a vagyonösszeírás 859 családfő nevét tartalmazza, addig az adóki-
vetésben 1956 fő szerepel.¹² A különbség nyilvánvalóan abból adódik, hogy a vagyonösszeírás —
rovatait tekintve — a lakosságnak csak bizonyos hányadára, az ingatlantulajdono-
sokra, az iparosokra és kereskedőkre, továbbá az előző foglalkozásokkal minden bi-
zonnyal szoros kapcsolatban levő háznélküli zsellérekre terjedt ki. Kimaradtak az ösz-
szeírásból mindazok, akik a mezőgazdaság másik ágazatából, az állattenyésztésből
éltek, márpedig ezek aránya 1728-ban jelentős lehetett. A két forrás összevetéséből
egyértelműen kitűnik, hogy szerencsés módon kiegészítik egymást, együttesen tar-
talmazzák a tényleges családfők számát. Az adóki-
vetési összeírásban ugyanis gond-
osan elkülönítették az egyes társadalmi rétegeket, így külön szerepeltették a polgáro-
kat és lakosokat, a háznélküli zselléreket, végül a „ridegek”-et. Az utóbbiak neve után
ugyanúgy feltüntették a fizetett minimális adóösszeget, mint a polgárok és háztulaj-
donos lakosok esetében. Mindez arra intett bennünket, hogy megvizsgáljuk a város
adórendszerét a jelzett időszakban, s arra az eredményre jutottunk: a város adóterhe-
iből a háznélküli zselléreknél és a szállásokon kívül élő, a polgárok állataira ügyelő
ridegeknek is részt kellett vállalniuk, mégpedig — a megtalált adókulcs szerint —
fejenként 50 krajcár összegben.¹³ Ez a szisztéma a későbbiekben annyiban változott
meg, hogy a városi tanács a háztulajdonosokat tette felelőssé a náluk lakó zsellérek
adójának megfizetéséért.¹⁴ Így vált érthetővé számunkra a vagyonösszeírások mind-
végig változatlan „felépítése”, az tudniillik, hogy az összeírók a háztulajdonosok ro-
vatában rendszeresen feltüntették a náluk lakó, zömükben ingó vagyonnal sem ren-
delkező nincstelen elemeket is. Ezek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy
a vagyonösszeírások a családfők, illetve háztartások számáról megközelítően pontos
adatokat szolgáltatnak, végső soron alkalmasak Szeged gazdaságának és társadalmá-
nak vizsgálatára.

¹⁰ Korszakunkban e három városrészből állt Szeged. Rókus és Újszeged a XVIII. század végén, Móraváros a XIX. században alakult ki. Ld. REIZNER J.: i. m. I. 184., BÁLINT SÁNDOR: Felsőváros. Klny. a Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1963. évi kötetéből. Szeged 1963. (Továbbiakban: BÁLINT S.: Felsőváros.) 121.; Uő.: Rókus. Klny. a Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1957. évi kötetéből. Szeged 1957. 165.; Uő.: Szeged városa. Bp. 1959. (Továbbiakban: Szeged 1959.) 98—99. Városrész-
szeként a következő évekből maradtak fenn vagyonösszeírások: Felsőváros: 1740/41, 1750—1770,
1774—1778. Alsóváros: 1724, 1737—1738, 1740—1741, 1743, 1748—1770, 1774—1778. Palánk:
1724, 1750—1758, 1761—1762, 1766—1770, 1772—1778.

¹¹ KOVÁCSICS JÓZSEF (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Bp. 1957. (Továbbiakban: A tör-
téneti statisztika.) 71.

¹² CsmL 1: Adóki-
vetési ö. ír. 1728. Ö. 4—10. sz. csomó 5. sz. 3. füzet. Természetesen nehéz
annak eldöntése, vajon az 1956 adózó mindegyike családfőnek tekinthető-e, mi hajlunk arra, hogy
annak tekintsük őket.

¹³ CsmL 1: Adóki-
vetési ö. ír. 1733. Ö. 5. sz. 8. füzet.

¹⁴ REIZNER J.: i. m. III. 97—98.; OLTVAI FERENC: Szeged múltja írott emlékekben 1222—1945.
Szeged 1968. (Továbbiakban: Szeged múltja.) 63. A zsellérek adózásáról 1800-ban a városi tanács
a következő statutumot hozta: „minden házi gazda zsellérje helyett, az királyi adót és egyéb köz-
terheket tartozni fog megfizetni; azért az illető adó és teherviselésekre nézve zsellérré jól vigyázzon.”

A város gazdasági helyzetének vizsgálatakor nem tekinthetünk el a török hódoltság korának a gazdasági életre gyakorolt hatásától. A XVIII. század ugyanis örökölte a XVI—XVII. században átalakult gazdasági struktúrát. A török uralom alatt elsődlegessé vált — az ipar visszafejlődésével párhuzamosan — a mezőgazdasági termelés, azon belül az extenzív állattartás. Szeged kiterjedt határában — hasonlóan az alföldi mezővárosokhoz — virágzott a marhatartás és a juhtenyésztés.¹⁵ Mivel a gazdasági élet alapját az állattenyésztés adta, ezért a város vezetésének gondoskodnia kellett nagy kiterjedésű legelőkről. Így a török kiűzése után a szabad királyi városi jogállás újbóli elnyeréséért folytatott harc párosult az egykori birtokok visszaszerzésének törekvésével.¹⁶ Kedvező jogállását 1719-ben kapta vissza Szeged, birtokainak biztosítása azonban további erőfeszítéseket igényelt a város részéről. A birtokokért folytatott félévszázados küzdelem a XVIII. század közepén zárult le, eredményeként Szeged jelentős — mintegy 140 000 kh. nagyságú — határhoz jutott.¹⁷ Ezzel a mezőgazdaság fejlődése elől elhárultak a legfőbb akadályok: a szabad királyi státus elnyerésével a város lakossága mentesült a földesúri terhek alól, személyes szabadsága birtokában elegendő mennyiségű földhöz jutott. A városi birtokok külső övezetében elterülő homokos pusztákon korlátlanul legeltethette állatait, a város körüli jobb minőségű földeken pedig szántókat és kaszálókat foglalhatott magának.¹⁸

Szeged állattenyésztésen és földművelésen alapuló földhasználati formáit — módjait, továbbá birtokviszonyainak változásait nem kívánjuk részletesen megvizsgálni, erre a vagyonszeleltetések önmagukban kevésbé alkalmasak. A város sajátos határhasználatának vázlatos bemutatásakor az eddigi megállapításokra szorítkozunk. Négy övezetet figyelhetünk meg — alapvetően a földrajzi adottságok miatt — a várostól távolodva: a belső legelőket, a szántókat (felső- és alsóvárosi szántóföldeket), a kaszálóövezetet, majd a legtávolabb fekvő külső vagy pusztai legelőket.¹⁹ A szántók, legelők és rétek használatában fellelhetők a közösségi és egyéni földbirtoklás jegyei. A közös határhasználat legtisztábban a legelőövezetben nyilvánult meg. Korszakunkban a legelők városi tulajdonban maradtak, használatukban Szeged lakóit — polgárait, háztulajdonos és háznélküli lakosait — nem korlátozták.²⁰ A kaszálóövezetben már a török korszakban találkozhattunk a tartós egyéni birtoklás eseteivel, de ez a tendencia csak az 1720-as évektől kezdődően erősödött fel.²¹ A megszorodó adás-vételek a város vezetését korlátozó intézkedésekre késztették. Ezek a határozatok azonban a város lakóit egyéni tulajdonuk kialakításában nem korlátozták,

¹⁵ BÁLINT S.: Szeged 1959. 39.; GYIMESI SÁNDOR: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Bp. 1975. (Továbbiakban: GYIMESI 1975.) 140—141. és a 28. j. gy.

¹⁶ REIZNER J.: i. m. I. 298—325.; RÚZSÁS LAJOS: A városi fejlődés a XVIII—XIX. századi Dél-Magyarországon. In: BABICS ANDRÁS (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete. Értekezések 1964—1965. Bp. 1966. (Továbbiakban: RÚZSÁS 1966.) 287—289.; BÁLINT SÁNDOR: Adatok a szegedi határ régi birtoklástörténetéhez. Néprajzi Dolgozatok 5. Szeged 1961. 179—183.

¹⁷ REIZNER J.: i. m. III. 428.: Szegednek a feudalizmus korában 138 946 kh. nagyságú birtoka volt.

¹⁸ SZÜTS MIHÁLY: Szeged mezőgazdasága. Szeged 1914. (Továbbiakban: Szűrs 1914.) 59.; JUHÁSZ ANTAL: Adatok a szegedi tanya kialakulásához. Ethnographia 1975. 2—3. sz. (Továbbiakban: JUHÁSZ 1975.) 280.; Szeged 1927. 160.

¹⁹ JUHÁSZ 1975. 277—278.; Szeged 1927. 148.; A XVIII. század határhasználatának kérdéséről ld. WELLMANN IMRE: Határhasználat az Alföld északnyugati peremén a XVIII. század első felében. Agrártörténeti Szemle 1967. 3—4. sz. 346—399.

²⁰ REIZNER J.: i. m. III. 424—426.; JUHÁSZ 1975. 280.

²¹ Erre vonatkozóan REIZNER JÁNOS (i. m. III. 425—439.) hozott több adatot. Legújabbán ld. JUHÁSZ 1975. 278—280.; CsmL 1: Tan. jkv. 1724—1730. 56., 200., 432.

amennyiben a város földbirtokosi érdekeit nem sértették.²² A XVIII. század előrevetítette az egyéni tulajdon fokozódó térhódításának árnyékát, jelentősebb birtokeltolódások azonban csak a XIX. században következtek be a városi tulajdon rovására és a magánszektor javára.²³

Szeged szántóművelési viszonyait vizsgálva elsődleges feladatunknak a szántóval rendelkezők számának megállapítását tartottuk. Számarányukat itt is, mint a továbbiakban, az összeírt háztartások számához viszonyítva állapítottuk meg. A három időmetszet közül kettőnél városrészenkénti bontásban sorakoztatjuk fel adatainkat.

Év	Háztartások száma	Szántója van	%-os arányuk
1728	859	289	—
1750			
Felsőv.	991	324	32,6
Alsóv.	975	424	43,4
Palánk	547	45	8,2
Összesen	2513	793	31,5
1777			
Felsőv.	1290	419	32,5
Alsóv.	1433	613	42,7
Palánk	739	63	8,5
Összesen	3462	1095	31,6

A szántóbirtokosok száma 50 év alatt mintegy megnégyszereződött, 289-ről 1095-re nőtt, arányuk az összlakossághoz mérten 1750 és 1777 között nem változott. Számuk Alsóvároson volt a legnagyobb, itt élt Szeged szántótulajdonosainak 53—56, Felsővároson 38—40, míg Palánkban mindössze 5—6%-a.

Az ingatlanbirtokosok megoszlása foglalkozási kategóriánként — csak a legfontosabb ágakra terjesztettük ki figyelmünket — a következő képet mutatja:

Az iparosok körében mérsékelten nőtt az érdeklődés a szántók iránt, míg a kereskedőknél — összefüggésben foglalkozásukkal, a gabonakereskedelemmel — igen magas arányt állapíthattunk meg. Természetesen a birtokosok számánál többet nyújtanak számunkra azok az adatok, amelyek a szántóterület kiterjedéséről tájékoztatnak bennünket. Az első megbízható adatokat az 1720. évi országos összeírás szolgáltatja. Célszerűnek tűnik először ezeknek az adatoknak az összevetése a 8 évvel későbbiekkel, mielőtt az 1750-es évek vetésterületének nagyságát meghatároznánk.

A két XVIII. század eleji összeírás — hasonló jellegénél fogva — területmértékeket használ, egyrészt pozsonyi köbölben, másrészt pozsonyi mérőben adja meg Sze-

²² CsmL 1: Tan. jkv. 1724—1730. 59., 200., 238.; JUHÁSZ 1975. 279.; REIZNER J.: i. m. III. 426.: „akinek a nemes magistrátus teleket vagy valami földet ad, ne legyen szabad nekie pénzen eladni, hanem visszaadja a nemes városnak, ha nem szükséges nekie, avagy lakóul innen elmegyen.”

²³ REIZNER J.: i. m. III. 428.: az egykori 138 946 kh. nagyságú közbirtokból 1850 végéig magántulajdonná vált 75 069 kh., városi tulajdon maradt 63 876 kh. E kérdésre ld. még: CsmL. 1: Szeged Város Tanácsának iratai. „Jegyzéke sz. kir. Szeged város határa egész kiterjedésének.” 1850. február 24., ill. április 5. Készítette: Maróthy Máttyás főmérnök.

Év	Foglalkozási kategória	Szántóval rendelkezik	%-os arányuk a kategórián belül
1728	582 mg-i termelő	283	48,6
	128 iparos	5	3,9
	28 kereskedő	1	3,5
1750	1439 mg-i termelő	745	51,7
	317 iparos	24	7,5
	99 kereskedő	24	24,2
1777	1777 mg-i termelő	1028	57,8
	473 iparos	34	7,1
	129 kereskedő	33	25,5

ged vetésterületét.²⁴ 1720-ban a vetésterület 1778 köből, 1728-ban pedig 2312 pozsonyi mérő nagyságú volt. 1720-ban azonban az összeírók a háromnyomásos gazdálkodásnak megfelelően az egy évi bevetett terület háromszorosát vették alapul.²⁵ Így a tényleges vetésterület Szegeden 593 pozsonyi köblös szántó volt, ami ugyanannyi — 1100—1200 négyszögöles — magyar holdnak felelt meg.²⁶ Ehhez járul még a határőrök kezén levő 536 köblös szántó, illetve ennek 1/3-a, 178 magyar hold, ezzel együtt Szeged vetésterülete elérte a 771 holdat. Két pozsonyi mérőt 1 köbőlnek számítva megkapjuk az 1728-as vetésterület nagyságát is: 1156 magyar holdat. Alig 8 év alatt Szeged vetésterülete 385 holddal nőtt, ezzel párhuzamosan — miként láttuk — emelkedett a szántóbirtokosok száma is.

Nehezebb a gabonatermesztésre használt föld mértékének meghatározása 1750-ben és 1777-ben. Ezekből az évekből a terméseredményeket ismerjük, a használt mértékegységek azonban eltérnek egymástól, 1750-ben köbőlben, 1777-ben pedig keresztben adták meg az összeírók a termés mennyiségét. Miután a termés évenként jelentősen változhatott, ezért az 1750. évi terméseredményt összevetettük az 1752. és 1755. évi adatokkal. Jóllehet a mezőgazdasági statisztikák általában 5 éves átlagokkal dolgoznak, ennek ellenére a 3 egymáshoz közel eső év adatainak összehasonlítását elégségesnek tartottuk. Három év átlagában minimális eltérést tapasztaltunk az 1750. évi terméseredményhez képest, ezért a jelzett év adatait vettük alapul a vetésterület

²⁴ ACSÁDY 1896. 26.; Országos Levéltár: Conscriptio Liberae Regiaeque Civitatis Szegediensis peracta. Anno 1720. Filmtár 3141. sz. doboz. (Továbbiakban: OL.: 1720-as összeírás.); ld. még az 1715. évi országos összeírást: OL.: Filmtár 3127. sz. doboz.; CsmL 1: Vagyonö. ir. E. n. (1724—1734). C. n. Ö. 10. sz. 1. füzet.

²⁵ KOROKNAI ÁKOS: Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és tiszai határőrvidéken a XVIII. század elején. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 73. Bp. 1974. (Továbbiakban: KOROKNAI 1974.) 80.; ACSÁDY 1896. 55., 300.

²⁶ Későbbi számításainkba nem vontuk be a határőrök által használt birtokokat, erre vonatkozóan ld.: OL.: 1720-as összeírás, illetve ACSÁDY 1896. 196.: az összeírt 193 határőr az 536 köblös szántó mellett 176 kaszás rétet és 55 kapás szőlőt birtokolt.; A korabeli területmértékekre ld. ACSÁDY 1896. 26.; A történeti statisztika. 149.; LEDERER EMMA: Régi magyar űrmértékek. Századok 1923. (Továbbiakban: LEDERER 1923.) 140., 148., 326.

meghatározásánál. 1777-et illetően eltekintettünk a fenti számításoktól, ennek alapvetően az a magyarázata, hogy az ez évi árvizek miatt jelentős termés kiesés állt elő, s mintegy 400-an haltak éhen.²⁷

	1750	1752	1755	3 év átlaga
	(a termés köbölben)			
Felsőv.	10 696	12 556	8 254	10 502
Alsóv.	13 415	15 539	9 503	12 819
Palánk	1 321	1 401	877	1 200
Összesen	25 432	29 496	18 634	24 521

A terméshozamokat ismerve közvetett módon megállapíthatjuk a vetésterületet. Az 1720-as összeírásban az ősziéknél és tavasziaknál 4—5-szörös terméshozamot említenek az összeírók.²⁸ Feltételezve, hogy ez az arány az agrotechnika azonos szintjén több év átlagában változatlan maradt a XVIII. században, megállapíthatjuk Szeged vetésterületének hozzávetőleges nagyságát. Úgy véljük, nem tévedünk akkor, ha a vetésterületet az 1750-es években 5000—6000 magyar holdra becsüljük, ez az érték az abszolút számokat tekintve a szántóművelésbe bevont földterület 8—9-szeres növekedését jelzi 1720-hoz viszonyítva.

Korszakunkban elsősorban búzát, árpat és zabot termesztettek, fajtabővítésre csak a későbbiekben került sor, többek között a rozs termesztésének bevezetésével a homoki szántókon.²⁹ Adatok bizonyítják, hogy inséges években a szegedi gabona-termés nem fedezte a lakosság szükségletét, ilyenkor Szeged maga is felvevő piaca volt a környező vidékek, elsősorban a Bánság gabonájának.³⁰

A szántógazdálkodás térbeli kiterjedésének igazolására megvizsgáltuk az 1 háztartásra jutó vetésterület nagyságát. 1720-at illetően eltekintettünk a határór háztartások adataitól, számításainkat kizárólag a polgári lakosságra terjesztettük ki.

A városrészek közül Alsó- és Felsőváros rendezkedett be 1750-ig leginkább ön-ellátásra, itt az 1 háztartásra jutó vetésterület meghaladta a 2 holdat, míg Palánk a másik két városrész gabonafeleslegére építette kenyérgabona-ellátását. A szántók nagysága a tulajdonosok körében Felsővároson volt a legnagyobb, átlagban elérte a 6,6 holdat, Alsóvárosok és Palánkban ennél kisebb volt, e városrészekben a családokon belüli birtokfelaprózódás valószínűleg intenzívebb lehetett, mint Felsőváros gazdaságaiban.

²⁷ REIZNER J.: i. m. III. 436—437.; 1777-ben 26 498 kereszt gabona termelt Szegeden. Miután a szakirodalom a XVI—XVIII. században holdanként — 1200 öles holdakról van szó — 16 kereszt gabonatermessel számol, 1777-ben ezek alapján Szeged vetésterülete 1656 hold lett volna. A terméseredményekre ld. SZÜCS JENŐ: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. (Továbbiakban: SZÜCS 1955.) 170.; Mezőgazdasági termelés és termelékenység Magyarországon a késői feudalizmus korában (1550—1850). Agrártörténeti Szemle 1968. 1—2. sz. 39—90. Egy-egy rossz termésű évben az elvetett mag alig 1—2-szeres termést hozott (BAKÁCS ISTVÁN: Trauttschon herceg regéczi uradalmának terméseredményei a XVIII. században. Bp. 1930. 121—122.).

²⁸ OL.: 1720-as összeírás.; ACSÁDY 1896. 447.

²⁹ REIZNER J.: i. m. III. 424—425.; 431.; VEDRES ISTVÁN: A sívány homokság használhatása. Szeged 1825.

³⁰ REIZNER J.: i. m. III. 436—437.: 1816-ban Szeged városa a „közsükség kényszerénél fogva” — mint akkori földesúr — karhatalommal foglalta le a szőregi, gyálai és szentiváni zálogos birtokok bérlőinek termését. Ld. még: CsmL 1: Szeged Város Választott Hites Községének (Electa Communitas) iratai 1816—1848. Protocollum Electae Communitatis Pro Anno 1820 deserviens. 12/1823.

A szántóművelés szintjét az 1 háztartásra jutó vonóerő nagyságával is mérhetjük. Szántásra ökrös fogatokat használtak Szegeden a XVIII. században, a kötött talaj megmunkálásához ekénként 4–6 igavonóra volt szükség.³¹

Év	Összeirt háztartások	Szántója van	A szántóterület (hold)	1 háztartásra jut (hold)	1 szántótulajdonos háztartásra jut (hold)
1720	404	179	593	1,46	3,31
1728	859	289	1156	1,34	4,00
1750					
F. v.	991	324	2139	2,15	6,60
A. v.	975	424	2683	2,75	6,32
P.	547	45	264	0,48	5,86
Össz.	2513	793	5086	2,02	6,41

Év	Háztartások sz.	Ebből igásökör van	Ökrök száma	Kocsis lovak száma	1 háztartásra jut	
					ökör	ló
1702	—	—	—	—	0,60	0,09
1750						
Felsőv.	991	324	1584	912	1,59	0,81
Alsóv.	975	391	1817	983	1,86	1,01
Palánk	547	35	194	349	0,35	0,63
Össz.	2513	750	3595	2244	1,43	0,89
1777						
Felsőv.	1290	278	1608	1226	1,24	0,95
Alsóv.	1433	460	2715	1572	1,89	1,09
Palánk	739	59	353	400	0,47	0,54
Össz.	3462	797	4676	3198	1,35	0,92

Az igásökör-tulajdonosok száma alig nőtt 1750 és 1777 között, ezzel szemben a lótaratóké közel 1/3-dal emelkedett. Feltételezve, hogy szántásra továbbra is ökröket használtak, a kocsisló-tulajdonosok „szaporodásának” okát másutt kell keresnünk. Feltetésünket igazolja a szántóval nem rendelkező igásökör- és kocsisló-tulajdonosok magas száma. 1750-ben a 750 igásökörrel rendelkező háztartások közül 107-nek, a 964 lótulajdonos közül pedig 348-nak nem volt szántóföldje. Hasonló eredményhez

³¹ 1702-re vonatkozóan csak az 1 háztartásra jutó átlagot tudtuk megadni KOROKNAI ÁKOS munkája (1974. 92–93.) alapján. Ekkor a katonai és polgári népességet egyaránt tartalmazó összeírás szerint 1421 háztartás birtokában 856 ökör, 142 ló volt.

jutottunk az 1777. évi adatok feldolgozása során, ekkor a 797 igásökör-tulajdonos közül 73-nak, az 1293 lótulajdonos háztartásból 401-nek az adatai között nem tűntek fel az összeírók vetésterületet. Úgy véljük, hogy a szántóval nem rendelkező fogatosok között kell keresnünk — a kereskedők mellett — a fuvarozásból élőket, a szekereket és hajóvontatókat. A vagyonszeírások ugyanis hallgatnak erről a rétegről, elenyésző a foglalkozási rovatban feltüntetett fuvarosok száma.³² E réteget joggal tekinthetjük jelentősnek — arányuk az összeírt családfelekhöz viszonyítva elérhette az 5—7%-ot —, hiszen Szeged kedvező földrajzi fekvésénél fogva tájpiaccá fejlődött a XVIII. században, itt gyűjtötték össze, illetve innen szállították tovább vízi és szárazföldi úton a Dél-Alföld termékfeleslegét.³³ Hasonló eredményhez jutott Győr esetében Bácskai Vera, amikor kimutatta: a Szegedhez hasonló adottságokkal rendelkező város adózóinak 5.7%-át tették ki 1735-ben a fuvarozásból élők.³⁴

Szegeden már a középkorban hagyományai voltak a *szőlőtermesztésnek*, noha a szőlősgazdák nem a város körül telepítették szőlőiket, hanem a Szerémségben.³⁵ A török hódítás következményeként a XVI. században elvesztek ezek a „bérletek”, így a város lakossága arra kényszerült, hogy szűkebb hazájában is meghonosítsa a szőlőt.³⁶ A XVIII. század elején már jelentős szőlőtermesztésről tudósítanak adataink. A szőlőtulajdonosok száma a következőképpen alakult 1720-tól 1777-ig:

Év	Háztartások száma	Szőlője van	%-os arányuk
1720	404	336	—
1728	859	658	—
1750			
Felsőv.	991	517	52,16
Alsóv.	975	488	50,05
Palánk	547	169	30,89
Össz.	2513	1174	46,71
1777			
Felsőv.	1290	506	39,22
Alsóv.	1433	513	35,79
Palánk	739	194	26,25
Össz.	3462	1213	35,03

A szőlőtulajdonosok száma 1777-ig megnégyszereződött, 336-ról 1213-ra emelkedett, ennek ellenére arányuk az 1770-es évekig csökkent, az 1750. évi 46%-ról 35%-ra süllyedt. A városrészek közül mind 1750-ben, mind 1777-ben Alsó- és Felsővároson élt a szőlőbirtokosok több mint 80%-a, míg 14—15%-uknak Palánk adott otthont.

³² BÁLINT SÁNDOR (Szeged 1959. 55., 86.) szerint igen jelentős volt a fuvarosok száma Szegeden, megállapítását azonban nem támasztotta alá adatokkal.

³³ BÁLINT S.: Felsőváros. 125.; RÚZSÁS 1966. 289—290.

³⁴ BÁCSKAI VERA: Győr társadalmi összetétele a XVIII. században. In: DÁVID LAJOS—LENGYEL ALFRÉD—Z. SZABÓ LÁSZLÓ (szerk.): Győr. Várostarténeti tanulmányok. Győr 1971. 170.

³⁵ REIZNER J.: i. m. III. 441.; SZŰTS 1914. 43.; BÁLINT S.: Szeged 1959. 39.

³⁶ Szeged 1927. 150.; REIZNER J.: i. m. III. 441.

A szőlőtulajdonosok megoszlása a főbb foglalkozási kategóriák szerint a következő volt:

Év	Foglalkozási kategória	Szőlővel rendelkezik	%-os arányuk a kategórián belül
1728	582 mg-i termelő	570	97,9
	128 iparos	73	57,0
	28 kereskedő	15	53,5
1750	1439 mg-i termelő	1009	70,1
	317 iparos	114	35,9
	99 kereskedő	51	51,5
1777	1777 mg-i termelő	1010	56,8
	473 iparos	153	32,3
	129 kereskedő	50	38,7

A tulajdonosok számának növekedése 1750-től 1777-ig legszembetűnőbb az iparosok és kereskedők körében, ez azt igazolja, hogy a két városias elem érdeklődése a század közepén sem csökkent a szőlők iránt.

A szőlőterület nagysága 1720-ban 622,5 kapás volt, amely Reizner János számításai szerint 155 — 1600 négyszögöllel számított — holdnak felelt meg.³⁷ A termőterület — beszámítva az új telepítéseket is — 1728-ban 2178 kapásra, azaz 544 holdra nőtt. Ez összefüggött a szőlőhegyek számának gyarapodásával. 1744-ben a legjelentősebb feketeföldi szőlők Cserepes, Hernyós, Róma-hegy, Jerikó, Francia-hegy, Tarján, Szillér és Kéterköz területére lokalizálhatók.³⁸ 1750-ben a termett bor mennyisége alapján számíthatjuk ki Szeged szőlőterületének hozzávetőleges nagyságát. Ekkor Felsővároson 4780, Alsóvároson 4505, Palánkban pedig 1925, összességében tehát 11 210 urna bort írtak össze. Feltűnő viszont a terméseredmények visszaesése az 1750-es és 1770-es évek között.³⁹ Úgy gondoljuk, nemcsak a termés hozamok ingadozásáról lehet szó, hanem a szőlőterület visszaszorulásáról is, ezt a feketeföldi szőlők pusztulása idézhette elő a XVIII. század derekától kezdődően. A kiélt földekről a szőlőtelepítés a homokos határrészekre tevődött át. Ekkor keletkeztek az első telepítőkről elnevezett Bíró, Kószó, Kraller, Lengyel, Tari, Bózsó, Ladányi, Visneyi, Csamangó, Kászonyi, Zombory, Meszes, Makra, Bárkányi, Mász, Szilber, Tápai stb. szőlőhegyek a felső- és alsóvárosi határban.⁴⁰ Nyilvánvaló, hogy az újonnan telepített homoki szőlők termés hozamai egyelőre nem tudták pótolni a feketeföldi szőlők pusztulásából adódó terméskiesést. Éppen ezért szükségesnek tartottuk — vállalva a téve-

³⁷ REIZNER J.: i. m. III. 425., 442.; ACSÁDY 1896. 197., 447.; OL.: 1720-as összeírás.

³⁸ REIZNER J.: i. m. III. 441., 443.; SZÜTS 1914. 64.

³⁹ Így 1752-ben 3842, 1769-ben 4669, 1777-ben pedig 5769 urna bortermést írtak össze. További kutatások feladata több év termés eredményének összevetése az 1750. évvel, az így nyert számok igazolhatják vagy módosíthatják a szőlőterület változására vonatkozó feltételezésünket.

⁴⁰ REIZNER J.: i. m. III. 443.; SZÜTS 1914. 64.

dés kockázatát — az 1750. évi szőlőterület meghatározását. 1720-ban kapasonként 3 urna bortermésről (1 urna vagy akó = 54,30 liter) számolnak be az összeírók.⁴¹ Feltevésképpen, hogy az átlagos terméshozamok lényegesen nem változtak 1750-ig, a szőlőterület a század közepén 3736 kapás nagyságú lehetett, ez 934 kataszteri holdnak felelt meg.

Három időmetszetben kiszámítottuk a háztartásokra eső átlagos szőlőterületet, úgy, hogy az 1720-as és 1728-as összeírások említett hiányosságai miatt csupán a tulajdonosok kezén levő területet adtuk meg.

Év	Háztartások száma	Szőlővel rendelkezik	Szőlőterület (hold)	1 háztartásra jut (hold)	1 tulajdonos háztartásra jut (hold)
1720	404	336	155	—	0,46
1728	859	658	544	—	0,82
1750					
Felsőv.	991	517	398	0,40	0,76
Alsóv.	975	488	375	0,38	0,76
Palánk	547	169	161	0,29	0,95
Össz.	2513	1174	934	0,37	0,79

A lakosság növekedésével párhuzamosan gyarapodott a szőlőterület, három évtized alatt közel duplájára emelkedett a tulajdonos háztartások esetében. A városrészek közül Palánkban volt a tulajdonosok kezén levő szőlőbirtok a legnagyobb, 1750-ben megközelítette átlagosan az 1 holdat. Ez annál is inkább elgondolkoztató jelenség, mivel Palánkban élt a legkevesebb ingatlanbirtokos, viszont itt találjuk a legtöbb iparost és kereskedőt. A kapott eredményeket éppen ezért tovább bontottuk, megvizsgáltuk, hogy a főbb foglalkozási kategóriák szőlőbirtokainak nagysága miként viszonyult egymáshoz 1728-ban és 1750-ben.

Év	Szőlőtulajdonos								
	mg-i termelők			iparosok			kereskedők		
	száma	birtok-nagyság (hold)	átlag	száma	birtok-nagyság (hold)	átlag	száma	birtok-nagyság (hold)	átlag
1728	570	463	0,81	73	68,7	0,94	15	12,3	0,81
1750									
F. v.	466	349	0,74	32	33,5	1,04	19	15	0,78
A. v.	420	300	0,71	51	52,2	1,02	17	23,2	1,35
P.	123	108	0,88	31	38,6	1,24	15	13,5	0,90
Össz.	1009	757	0,75	114	124,3	1,09	51	51,7	1,01

⁴¹ OL.: 1720-as összeírás.; ACSÁDY 1896. 447.; LEDERER 1923. 320., 322.

Szembetűnő a mezőgazdasági termelők átlagos birtoknagyságának visszaesése 1750-ig 0,81 holdról 0,75 holdra. A városias elemeknél ezzel szemben egyenletesen nőtt a tulajdonosok kezén levő szőlőterület, az iparosoknál 0,94 holdról 1,09-re, a kereskedőknél pedig 0,81-ről 1,01 holdra. Legnagyobb volt az iparosokra eső birtok Palánkban, fejenként elérte az 1 és 1/4 holdat. A kereskedőknél Alsóváros mutatta a legmagasabb értéket (1,35).

Az iparosok és kereskedők szőlőbirtokainak viszonylagos nagysága a mezőgazdasági termelőkhöz képest azokat a megállapításokat támasztja alá, amelyek a szőlőbirtoklást kamatozó tőkebefektetésnek tekintik a városias elemek részéről.⁴² Valóban, a borkimérés révén a szőlőtulajdonos polgárok jelentős jövedelemhez juthattak. Meghatározott összegű évi taksa befizetése után élhettek a korcsmártatás jogával, mint ahogy éltek is, ezt igazolják a tanácsülési jegyzőkönyvek bejegyzései az 1720-as évektől kezdődően.⁴³ Közülük többen nemcsak a saját termésüket mérték ki, hanem azon lakosok feleslegét is, akiket nem illett meg a fenti jog.⁴⁴ A polgárság soraiból kikerülő városi tanács — maga is többnyire érdekelt lévén — ragaszkodott a civisek eme jogához, erőteljesen visszaverve a borkimérésből kirekesztett szőlőtulajdonosoknak a fennálló szokásrend megváltoztatására indított próbálkozásait.⁴⁵

A szőlőműveléssel párhuzamosan bontakozott ki Szegeden a *kertkultúra*. A városrészek közül elsősorban Alsóváros lakói rendelkeztek az intenzív művelés termelési tapasztalataival, tudásukat a XVIII. század első harmadában elterjedő dohánytermesztésben kamatoztatták.⁴⁶ Szakismeretüket tovább adták a dél-alföldi települések lakosainak, úgy is mint letelepülők, úgy is mint Szegeden háztulajdonos kertészek. Részletesen nem kívánunk a kertműveléssel foglalkozni, erre vonatkozóan Bálint Sándor kutatásai értékes adatokat szolgáltatnak.⁴⁷ Csupán arra vállalkoztunk, hogy meghatározzuk azoknak a számát, akik a század közepén kertészkedésből éltek,

⁴² E kérdésre ld. DÜMMERTH DEZSŐ: Pest város társadalmá 1686—1696. Bp. 1968. 86—95.; RÚZSÁS LAJOS: A városi fejlődés a Dunántúlon a XVIII—XIX. században. In: BABICS ANDRÁS (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete. Értekezések 1961—1962. Bp. 1963. 279—317.: a szőlőtermesztés jelentőségét mutatja be a szerző Pécs, Sopron, Székesfehérvár, Esztergom, Kőszeg, Kismarton, Ruszt városok esetében.; MÉREI GVULA: Magyar iparfejlődés 1790—1848. Bp. 1951. 168.: a terménykereskedés (bor-, gyapjú-, dohánykereskedelem stb.) a kereskedelmi tőke felhalmozásának egyik fontos forrása.; KOSÁRY DOMOKOS (szerk.): Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Bp. 1975. (Továbbiakban: Budapest tört. III.) 100. A kötet megfelelő részét Nagy Lajos írta.

⁴³ CsmL 1: Tan. jkv. 1717—1723. 30., 109.: „mindenik valaki igaz városi polgár szabadságával élhessen, ... és az sok panaszkok eltávoztassanak — kivéven az esztendőbéli négy kántorokat, úgy szintén esztendőnként esendő négy vásárokat — korcsmákat szabadon folytatni, erga tamen solvendum annualet censum kinek kinek megengettetik.”; Uo. 1724—1730. 42.: azok a polgárok, akik a városnak az évi 30 Ft. árendát befizették, szabadon árulhatják borukat és korcsmákat tarthatnak.; 43.: a belső tanács tagjai — mintegy fizetesként — taksa nélkül tarthatnak korcsmát.; A kérdésre ld. VINCZE SÁNDOR: Szeged város gazdaságpolitikája a XVIII. század első felében. Baja 1942. (Továbbiakban: VINCZE 1942.) 22—23.

⁴⁴ CsmL 1: Tan. jkv. 1730—1742. 10.: „A polgárságon kívül álló az évi taksa lefizetése ellenében sem nyithat korcsmát”; VINCZE 1942. 23.

⁴⁵ CsmL 1: Tan. jkv. 1724—1730. 26., 48.: a polgárok részéről több panasz érkezett a belső tanácshoz arról, hogy sokan „bort árulnak alattomban”; VINCZE 1942. 22—23.

⁴⁶ REIZNER J.: i. m. III. 429.: dohányt 1719-től természetettek Szegeden, de csak a század utolsó harmadában — a szőregi uradalom bérlésével egyidőben — vált jelentőssé.; BÁLINT SÁNDOR: A szegedi táj dohánykultúrája. Néprajzi Dolgozatok 17. Szeged 1964.; Uő.: A szegedi paprika. Bp. 1962.; TAKÁTS SÁNDOR: A dohány elterjedése és az első dohánymonopólium hazánkban. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1898.; BAKÁCS ISTVÁN JÁNOS: Mezőgazdasági fejlődés. In: Magyar Művelődéstörténet. É. n. IV. 203.

⁴⁷ Ld. BÁLINT SÁNDOR fentebb idézett munkáit. Megemlítjük még „A békési magyarság szegedi csoportjai” című munkáját. In: A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 1961—1962. Oroshaza 1963.

s megjelöljük azokat a helységeket, településeket, amelyekben kimutatható volt a szegediek jelenléte. 1750-ben a három városrész lakói közül 115 fő neve után szerepel a kertész (hortulanus) megjelölés, valójában ennél többen élhettek ebből a foglalkozásból, az összeírások hiányos bejegyzései legalábbis erre engednek következtetni. A szegedi kertészek „működési területe” a következő lakott helységekre, illetve pusztákra terjedt ki a század derekán: Röske, Földvár, Makó, Földeák, Térvár, Klárafalva, Dóc, Sövényháza, Székhát, Győ, Szent Péter, Szent Mihálytelek, Sörkéd, Csany, (Maros)lele, Percsora, Fark.⁴⁸

Szeged állattenyésztése jelentős volt már a török hódítás előtt, a városi jövedelmek nagyrészt az állattartásból és állatkereskedelemből származtak a XVI. század elején.⁴⁹ A török hódoltság alatt visszaszoruló földművelés tág teret engedett — a környező elpusztult falvak határával kiegészült legelőkön — a nomád állattartásnak. A marhatartás és -értékesítés a szegediek legfontosabb foglalkozásává vált, miután a török hódítás nem zárta el az állatkereskedés nyugat felé irányuló útjait.⁵⁰

A török uralom felszámolásának háborús éveiben, továbbá a Rákóczi-szabadságharc alatt az állatállomány jelentékenyen megcsappant, ezt tükrözik az első, 1719-ből fennmaradt adatok. Ekkor mindössze 756 ökröt, 330 lovat, 1400 tehenet és tinót, 200 sertést és 1874 db juhot írtak össze a város adószedői.⁵¹ Ennek ellenére az állattenyésztés megtartotta az előző századoktól örökölt jelentőségét, mindez kifejezésre jutott a tulajdonosok számának, az állatállomány létszámának gyarapodásában. Legelőször az állattulajdonosoknak az összeírt háztartásokhoz viszonyított arányát vizsgáltuk meg. Miután az 1728-as összeírás az állattartókra nem terjedt ki, ezért az állattulajdonos háztartások számában bekövetkezett változásokat két időmetszetben regisztrálhattuk.

Legmagasabb a szarvasmarhát tartó háztartások száma, %-os arányuk 1750-ben megközelítette az 50%-ot, de még 1777-ben is 40% fölött maradt. Jóllehet a juhosgazdák körében emelkedést állapíthatunk meg, ezzel együtt azonban %-os arányuk 14%-ra csökkent. A városrészek közül valamennyi állatfaját tekintve Alsóvároson élt a legtöbb állattulajdonos gazda, majd Felsőváros következik a sorban, míg Palánk ismét a legkisebb részesedést mutatja.

Az állattenyésztés körülményeiről differenciáltabb képet az állatállomány számszerű kimutatásával, továbbá a háztartásokra jutó átlagok meghatározásával kaphatunk.

Az állattenyésztés fokozódó jelentőségét mutatja, hogy a tulajdonos háztartásokra eső átlagos állatállomány — kivéve a marhatartást — növekedett 1777-ig. A szántógazdálkodásnál már elmondottakat támasztja alá a háztartásokra jutó igások magas száma, ökrös fogatonként megközelítette a 6 darabot. A szarvasmarha-állományban mutatókozó aránytalanságok a városrészek között 1777-ig megszűntek. A juhtenyésztés súlyának növekedését igazolja az állatok számának gyarapodása 22 215 db-ról 27 688 db-ra.⁵²

⁴⁸ Vizsgálatunkba bevontuk az 1769-es vagyónösszeírás anyagát is: CsmL 1: Vagyonö. ír. 1769. Ö. 1. sz. 14., Ö. 2. sz. 21., Ö. 3. sz. 17. füzet.

⁴⁹ SZÜCS 1955. 32—33.; SZÉKELY GYÖRGY: Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a XV—XVI. században. Agrártörténeti Szemle 1961. 3—4. sz. (Továbbiakban: SZÉKELY 1961.) 319—320.

⁵⁰ GYIMESI 1975. 140.; PACH ZSIGMOND PÁL: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. Bp. 1963. (Továbbiakban: PACH 1963.) 135—193.

⁵¹ REIZNER J.: i. m. I. 234. 3. sz. j. gy., illetve III. 425.

⁵² 1794-ből származó adat szerint 551 juhos gazda kezén 56 061 db állatot írtak össze, így az egy kézen levő juhok száma átlagban megduplázódott (101 db). Ld. CsmL 1: Szeged Város Táncsánák iratai, számozott iratck. 858/1794. Ö. 103. sz. Bizonyára túlzott VEDRES ISTVÁN (Szeged

Év	Ház- tartá- sok száma	Igasökor- tulajdonosok		Lótulajdo- nosok		Szarvas- marha- tulajdonosok		Juh- tulajdonosok		Sertés- tulajdonosok	
		száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
1750											
F. v.	991	324	33,6	383	38,6	492	49,6	181	18,2	173	17,4
A. v.	975	391	40,1	446	45,7	588	60,3	260	26,6	171	17,5
P.	547	35	6,3	135	24,6	102	18,6	14	2,5	3	0,5
Össz.	2513	750	29,8	964	38,3	1182	47,0	455	18,1	347	13,8
1777											
F. v.	1290	278	21,5	507	39,3	539	41,7	186	14,4	114	8,8
A. v.	1433	460	32,1	632	44,1	711	49,6	275	19,1	152	10,6
P.	739	59	7,9	154	20,8	143	19,3	51	6,9	2	0,2
Össz.	3462	797	23,0	1293	37,3	1393	40,2	512	14,7	268	7,7

Év	Igasökrök		Lovak		Szarvas- marhák		Juhok		Sertések	
	száma	1 tulaj- donos h. t-ra jut	száma	1 tulaj- donos h. t-ra jut	száma	1 tulaj- donos h. t-ra jut	száma	1 tulaj- donos h. t-ra jut	száma	1 tulaj- donos h. t-ra jut
1750										
F. v.	1584	4,9	1499	3,9	4104	8,3	9 872	54,5	491	2,8
A. v.	1817	4,6	1714	3,8	3732	6,3	11 531	44,3	427	2,4
P.	194	5,5	433	3,2	1195	11,7	812	58,0	22	7,3
Össz.	3595	4,7	3646	3,7	9031	7,6	22 215	48,8	940	2,7
1777										
F. v.	1608	5,7	2096	4,1	4201	7,7	11 449	61,5	402	3,5
A. v.	2715	5,9	2397	3,7	5314	7,4	10 489	38,1	533	3,5
P.	353	5,9	610	3,9	902	6,3	5 750	112,7	16	8,0
Össz.	4676	5,8	5103	3,9	10 417	7,4	27 688	54,0	951	3,5

A földművelés és állattenyésztés viszonyát, az utóbbi fejlettségét vagy elmaradottságát leginkább az 1 hold szántóra jutó ún. „számosállat” átlagával mérhetjük. Sajnos, az összeírások nem tették lehetővé a különböző állatok számosállatra való redukálását, miután az összeírók legtöbbször nem tettek különbséget a szarvasmarha-állományon belül a „kifejlett” és a növendékállatok között.⁵³

A két táblázat összevetéséből egyértelműen kitűnik, hogy a városrészek közül Alsóvároson élt ugyan a legtöbb állattartó, mégis itt volt az 1 háztartásra jutó átlagos

városa megnagyobbított tanácsháza. Pest 1799. 19.), amikor 5 évvel később 100 000 db „vékony szőrű juh”-ról tett említést.

⁵³ A „számosállat” meghatározására ld. KOROKNAI 1974. 88. 132. sz. j. gy.

állatszám a legkisebb, míg Palánk és Felsőváros adott otthont a legmódosabb gazdáknak.

Az állatállomány gyarodásával párhuzamosan emelkedett a réttulajdonosok száma és a kaszált széna mennyisége. Először a réttel rendelkezők arányát vizsgáltuk meg 4 időmetszetet alapul véve.

Év	Összeírtak száma	Réttel rendelkezők	%-os arányuk
1720	404	254	—
1728	859	252	—
1750			
Felsőv.	991	235	23,7
Alsóv.	975	408	41,8
Palánk	547	58	10,6
Össz.	2513	701	27,8
1777			
Felsőv.	1290	492	38,1
Alsóv.	1433	683	47,6
Palánk	739	70	9,4
Össz.	3462	1245	35,9

Az első két időmetszet réttulajdonosainak számarányát — az említett összeírások hiányosságai miatt — nem adtuk meg, részesezésük a tényleges háztartásokhoz viszonyítva 10—20% között mozoghatott.⁵⁴ Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy számuk és arányuk a XVIII. században egyenletesen növekedett, olyannyira, hogy 1777-ben meghaladta a szántó- és szőlőtulajdonosokét.

Az 1720. évi összeírás szerint a város határában fekvő kaszálók közepes „termékenységűek”, egy kaszás — 800—1100 négyszögölnek felel meg⁵⁵ — 1 szekér szénát adott. Ugyanezt a „mértékegységet” használva megállapíthatjuk Szeged kaszálóinak kiterjedését a XVIII. század második felében.

Év	A rét nagysága (kaszásban)	I tulajdonos háztartásra jut (kaszásban)
1720	485	1,9
1728	1127	4,4
1777		
Felsőv.	3519	7,1
Alsóv.	4144	6,1
Palánk	1037	14,8
Össz.	8700	6,9

⁵⁴ A 10—20%-os értékhez úgy jutottunk, hogy elfogadtuk a szakirodalom megállapítását (A történeti statisztika. 192.) az 1720. évi országos összeírásból kimaradtak számáról (2/3), illetve 1728-ban a kétféle összeírás összevetésével jutottunk hasonló értékhez.

⁵⁵ OL.: 1720-as összeírás.; ACSÁDY 1896. 26., 447.

A kaszálóterület az 1720. évi 485 holdról 8700 holdra növekedett, ez együtt járt az I háztartásra jutó rét nagyságának emelkedésével (1,9 kaszásról 6,9-re). A városrészek közötti aránytalanság arra kényszerít bennünket, hogy megvizsgáljuk Palánk réttulajdonosainak foglalkozási megoszlását. Kiderült, hogy a két „városias” rétegénél, az iparosoknál és kereskedőknél, az I háztartásra jutó kaszáló két-háromszorosa a mezőgazdasági termelőinek. A réttulajdonos iparosok közül a csizmadia, szűcs, szabó és fazekas mesterségek képviselője a legszámasabb. Az első két iparág „érdeklődését” a kaszálók iránt minden bizonnyal a foglalkozásból adódó nyersanyagszükséglettel magyarázhatjuk, míg az utóbbiaknál inkább jövedelemkiegészítést jelenthetett a legelő- és rétgazdálkodásra alapozott állattartás. A rétbirtokos kereskedők egyúttal nagyszámú állattállomány felett rendelkeztek, ezért joggal feltételezhetjük róluk, hogy arányuk a kereskedők kategóriáján belül — 1728-ban 21, 1750-ben 29, 1777-ben 31% — az állatkereskedők rétegének nagyságát is kifejezi.⁵⁶

A mezőgazdasági termelésről eddig nyújtott adataink lehetővé teszik számunkra, hogy a művelési ágak közötti arányeltolódásokat felvázoljuk. Eredményeinket szembeesítettük az 1778-ban készült Balla-féle térképpel.⁵⁷ A térképről leolvasható megállapítások és a vagyonösszeírások adatai alapján levont következtetéseink között — a szántó-, szőlő- és kaszálóterület nagyságának változására vonatkozóan — nem látunk ellentmondást. A térképszelvények igazolják a szántóföldi növénytermesztés kiterjeszkedését a kaszáló-, majd ezt követően a legelőövezet rovására. Ezt a folyamatot a szállások számának gyarapodása jelzi. Juhász Antal kimutatásai szerint 1747-ben 137, 1777-ben pedig már 280 szállást „emeltek” a felső- és alsóvárosi kaszálóövezetben.⁵⁸ E szállások némelyikén megjelentek az első tanyasi épületek — köztük már lakóházak is voltak —, körülöttük pedig egyre inkább terjeszkedtek a kaszálókból kihalított szántóföldek.⁵⁹ Szeged állattenyésztésének jelentőségét a XVIII. században leginkább az mutatja, hogy a tanyakialakulás folyamatában a tartósabb kintlakást eredményező földművelést mindig a kaszálóbirtoklás előzte meg. Magunk is osztjuk Juhász Antal véleményét a szállások kialakulásának gazdasági és társadalmi okairól, továbbá a felső- és alsóvárosi tanyásodás eltérő üteméről.⁶⁰

A kézműipar jelentősége a török uralom alatt visszaesett, ennek több oka volt, egyrészt sok kézműves elmenekült Szegedről, másrészt csökkent az iparcikkek iránti kereslet, miután a munkamegosztás — város és környéke között — a falvak népesség-

⁵⁶ A réttulajdonosok foglalkozási szerinti megoszlása a következő volt: 1728: 582 mezőgazdasági termelőből 237 volt rétbirtokos (40,7%), a 128 iparosból 9 (7,0%), a 28 kereskedőből 6 (21,4%). 1750: 1439 mezőgazdasági termelőből 641 (44,5%), a 317 iparosból 31 (9,7%), a 99 kereskedőből 29 (29,2%). 1777: 1777 mezőgazdasági termelőből 1161 (65,3%), a 473 iparosból 44 (9,3%), a 129 kereskedőből 40 (31,0%).

⁵⁷ Móra Ferenc Múzeum. Szeged „Mappa Generalis Totius Territorii Liberae Regiamque Civitatem Szeged Spectatis in eiusque gremio Contentarum Possessionum Tápe et Kis-Telek. In qua Fundi Extra-Villani, Allodiales Civium, prout et subditorum Compentiae Urbanales in Individuo, relique vero appertinentiae Civium agri quippe Vinear., Fundi Intra-Villani propter minutias in genere tantum representantur. De Anno 1778. Opera et Studio Antonii Balla.” E térkép kicsinyített mását ld. JUHÁSZ 1975. 279—280.

⁵⁸ JUHÁSZ 1975. 281., 284.

⁵⁹ Uo. 284—285.: a szállások körül kihalított szántók 1778-ban 400—1800 négyszögöl területűek voltak. Az alsóvárosi határban 48, a felsővárosin 60 szállásnál található ilyen terület.

⁶⁰ JUHÁSZ ANTAL véleménye szerint a felsővárosi kaszálókon gyorsabban emelkedett a tanyasi épületek száma, mint az alsóvárosin. Ennek magyarázatát abban látja, hogy a nagyobb jószágállományt, tehát kaszálóterületet birtokló gazdák hamarabb építettek, mint a kisebb parcellákkal rendelkezők. Valóban — ld. kimutatásunkat a kaszálók átlagos nagyságáról —, az alsóvárosiak kisebb kaszálókat birtokoltak, valószínű ezért fordult figyelmük igen korán a legelők mélyebb fekvésű, dúsabb szénatermést adó részei felé. Ezzel szemben a felsővárosi legelőkön nem találunk kaszálóknak kihalított területeket 1778-ig.

gének városokba költözésével visszafejlődött. Új iparágak keletkeztek ugyan, de ezek sem termeltek a szűk helyi igények kielégítésén túl szélesebb piacokra.⁶¹ Az ipar le hanyatlását mi sem tükrözi jobban, mint az 1715. és 1720. évi országos összeírás. Ezekben nem tüntették fel — más városokkal ellentétben — Szeged iparosait, mivel foglalkozásukból származó jövedelmük annyira alacsony volt, hogy abból megélni nem tudtak.⁶² Az 1720-as és 1730-as években igen sok idegen — elsősorban német nyelvterületről származó — kézműves telepedett le Szegeden.⁶³ A városi tanács jegyzőkönyvei tartalmazzák azokat az intézkedéseket, amelyek a már megtelepedett mesterek, újjászerveződő céhek érdekeit képviselték.⁶⁴ Szeged kézműipara a javuló feltételeknek köszönhetően lassan megindult a kibontakozás útján, új iparágak keletkeztek, miközben gyarapodott az iparosok száma. 1728-ban már 128 kézművest írtak össze, közülük a legtöbben a ruházati iparban dolgoztak (75 fő), őket követték az építőipar (14) és az élelmiszeripar (13) képviselői.⁶⁵

Az iparosok arányának alakulását három időmetszetben vizsgáltuk meg, s a következő eredményekhez jutottunk:

Év	Összeírtak száma	Iparosok száma	%-os aránya
1728	859	128	—
1750			
Felsőv.	991	90	9,1
Alsóv.	975	87	8,9
Palánk	547	140	25,6
Össz.	2513	317	12,6
1777			
Felső.	1290	139	10,8
Alsóv.	1433	144	10,0
Palánk	739	190	25,7
Össz.	3462	473	13,6

Az 1728-as arányt úgy kaphatjuk meg, ha az adókimutatási összeírás 1956 családfőjéhez viszonyítjuk az iparosok számát, így az iparosok aránya kb. 6—7%-ban állapítható meg. Ezt fogadva el valóságos értéknek, kimutatható, hogy az iparosok számaránya 1750-ig megduplázódott, elérte a 12%-ot, majd ezt követően mérsékelten nőtt,

⁶¹ A szegedi polgárok közül sokan Debrecenben, Kassán és Nagyszombat városában telepedtek le. A Szeged környéki virágzó középkori települések közül csupán Tápé, Algyó és Martonos vészelte át a török hódoltság korát. A szegedi ipar a törökök révén a fehérbőr, szattyán, kordován, karmazsin feldolgozásával gazdagodott. Minderre ld. BÁLINT S.: Szeged 1959. 34—40.

⁶² OL.: 1720-as összeírás.; ACSÁDY 1896. 447.

⁶³ JENŐFI ÉVA: Adatok a szegedi német telepesek és céheik történetéhez. Bp. 1932. (Továbbiakban: JENŐFI 1932.) 14—15.; REIZNER J.: i. m. I. 239., 335.; BÁLINT S.: Szeged 1959. 55.

⁶⁴ CsmL 1: Tan. jkv. 1717—1723. 186., 1724—1730. 228.; HILF LÁSZLÓ: A szegedi iparoság története. Szeged 1929. (Továbbiakban: HILF 1929.) 53., 97.

⁶⁵ Az iparcsoportokra vonatkozóan ld. SZÜCS 1955. 49—50.; SZÉKELY 1961. 323.; GYIMESI 1975. 174.; A vas- és fémipart 8, a szövő-fonót 5, a bőripart 4, a faipart 6 és az egyéb kategóriát 3 mester képviselte.

valamivel meghaladta 1777-ben a 13%-ot.⁶⁶ A városrészek közül 1750-től Alsóvároson mutatkozik meg a legszámottevőbb emelkedés, közel 2%-os értéket ért el. Palánkban élt kezdettől fogva a legtöbb iparos (25%), míg a másik két városrész azonos szintet képviselt. A kézművesek lakhely szerinti megoszlását illetően megállapíthatjuk, hogy 1750-ben Palánk területén élt az iparosok 44, Alsóvároson 27, Felsővároson pedig 29%-a. 1777-re jelentéktelen eltolódás figyelhető meg, ekkor Palánk részesedése 40, Felsővárosé 29, Alsóvárosé 31%. Lassú elmozdulásról beszélhetünk tehát a kevésbé városias arányokat mutató „külvárosok” javára.

Az iparágak számát tekintve városrészenként a következő adatokat kaptuk:

Év	Felsőv.	Alsóv.	Palánk	Összesen
1728	—	—	—	25
1750	22	13	39	41
1777	24	14	48	50

A legtöbb iparág Palánkban honosodott meg, ezt követi Felsőváros, míg a sort Alsóváros zárja. Együttal megbizonyosodhattunk arról, hogy az egyes városrészek iparágai lényegében megegyeztek, tehát nem egészítették ki egymást.⁶⁷ Szeged iparágainak számát összehasonlítva más városokéval — Pesten 1747-ben 68, 1774-ben 66, Budán 1777-ben 77 iparág volt — megállapíthatjuk, hogy iparosodásának szintje elmaradottabb volt. Az említett városokkal való összehasonlítás még inkább aláhúzza azt a körülményt, hogy Szeged iparát elsősorban a helyi igények hívták életre, ezek erőteljesen a mezőgazdasággal foglalkozók részéről jelentkeztek. A városra jellemző agrárjelleggel magyarázható, hogy az iparágak differenciálódása Szegeden nem haladt előre olyan mértékben, mint Pesten és Budán, ahol a helyi kézműipar az élénkebb kereskedelem révén jóval szélesebb piacörzetet keresletét elégíthette ki.⁶⁸

A legnépesebb iparágaknak Szegeden a XVIII. században azok bizonyultak, amelyek a lakosság ruházkodását, élelmezését, továbbá mindennapi szükségleteit elégítették ki: csizmadia, szűcs, szabó, molnár, fazekas, ács, kőműves. Kérdés, valóban ki tudták-e ezeket az igényeket elégíteni a szegedi kézművesek. A mesterekre jutó lélekszámból következtethetünk erre. Miután 1750-ből csak a családfők számát ismerjük, itt az egy mesterre jutó átlagot a családfők számával adjuk meg. Csupán a legnépesebb iparágakat szerepeltetjük táblázatunkban, az egy-két mesterrel dolgozó, nagyobb ipari fejlettséget igénylő mesterségek esetében (pl. ezüstműves, órás stb.) ezt a bontást nem végeztük el, hiszen az igények ezekkel szemben jóval kisebbek lehetnek, leginkább a Belváros lakosságára korlátozódtak. Összehasonlításul közöljük — már ahol lehetséges — Buda és Pest adatait 1774-ből.⁶⁹

⁶⁶ Összehasonlításul közöljük Buda kézműveseinek arányát: 1720: 11,6%, 1747: 19,0%, 1774: 15,9% (Budapest tört. III. 99.).

⁶⁷ A következő iparágakat állapítottuk meg Szegeden iparcsoportonként: 1728: I. kovács, lakatos, aranyműves, II. kötélverő, vászonszövő, III. nyereggyártó, tímár, IV. asztalos, kádár, kerékgyártó, V. mészáros, pék, cukrász, VI. varga, csizmadia, szűcs, szabó, gombkötő, borbély, VII. kőműves, üveges, fazekas, ács, IX. sebész, kefekötő; 1750: csak az újabb iparágakat közöljük: I. ezüstműves, ötvös, kőgyártó, bádogos, tükészítő, III. szíjgyártó, IV. bogrnár, V. molnár, bábsütő, VI. kesztyűkészítő, kalapos, szűrszabó, „magyar” szabó, VII. festő, faragó, építész (architector); 1777: I. órás, puskaműves, rézöntő, IV. esztergályos, VI. harisnyakötő, IX. szappanos, fésűs, kaskötő, szítás.

⁶⁸ Budapest tört. III. 102.

⁶⁹ Uo. 101.

Mesterség	Szeged		Buda	Pest
	1750	1777	1774	1774
Csizmadia	67	269	591	379
Szabó	69	479	217	609
Varga	251	1394	465	583
Asztalos	359	2390	2000	1166
Mészáros	314	3346	1000	1000
Pék	628	2788	1111	933
Molnár	59	245	—	—
Ács	67	934	—	—
Kőműves	167	321	—	—
Szűcs	119	440	—	—
Fazekas	193	1398	—	—
Szövő	193	539	—	—
Kovács	418	1195	—	—
Lakatos	502	2788	—	—

Szegeden bizonyos iparágak egy-egy mesterének nagyobb igényeket kellett kielégíteni, mint Budán vagy Pesten. Egyes iparágak esetében úgy tűnik, nem tudták a növekvő lakosság szükségleteit kielégíteni, ezért bizonyára nagy szerep jutott az önellátásnak, a háziiparnak is.

Az iparosodás előrehaladásának megállapításához tanulságos annak vizsgálata, vajon az iparosok közül hányan űztek mezőgazdasági tevékenységet, illetve milyen arányt képviseltek a foglalkozásukból élők. Erre a kérdésre részben már választ adtunk a mezőgazdaság vizsgálatánál, amikor kimutattuk az ingatlanbirtokkal rendelkező iparosok számát és arányát kategóriájukon belül. Ugyanakkor nem adtunk még feleletet a kizárólag foglalkozásukból élők számára vonatkozóan.

Év	Iparosok száma	Foglalkozásából él	%-os arányuk
1728	128	54	42,1
1750			
Felsőv.	90	49	54,4
Alsóv.	87	28	32,1
Palánk	140	94	67,1
Össz.	317	171	53,9
1777			
Felsőv.	139	74	53,2
Alsóv.	144	65	45,1
Palánk	190	142	74,7
Össz.	473	281	59,4

Foglalkozásukból élőknek tekintettük mindazokat, akiknél az összeírók nem tüntettek fel a foglalkozás megjelölésén túl egyéb, a vagyoni helyzetre, ingatlanbirtoklásra stb. utaló adatokat. Táblázatunk egyértelműen bizonyítja, hogy a kézművesség elszakadása a mezőgazdaságtól fokozatosan előrehaladt, 1728-ban a foglalkozásukból élők száma elérte a 42%-ot, 1750-ben arányuk már meghaladta az 50, 1777-re pedig megközelítette a 60%-ot.⁷⁰ A foglalkozásukból élők száma legnagyobb volt a Belvárosban, 1777-ben az iparosok 3/4 részét alkották. Alsóvárosban viszont még ekkor sem érte el az 50%-ot a foglalkozásukból élők aránya. Ezek az adatok ismételten bizonyítják, hogy a városias jelleg a 3 városrész közül leginkább Palánkra jellemző a XVIII. század közepén, míg Alsó- és Felsőváros erőteljes agrárberendezkedése és az iparágak alacsony száma miatt a mezővárosi szinthez állt közelebb.

Végül fontos annak vizsgálata, vajon az egyes iparcsoportok milyen arányt képviseltek Szeged kézműiparának szerkezetében. A XVIII. századi adatainkat célszerűnek tartottuk a már publikált XVI. és XIX. századi eredményekkel összevetni.⁷¹

Iparcsoport	XVI. sz. %	1728 %	1750 %	1777 %	1828 %
I. Vas- és fém	17,2	6,3	7,3	8,7	5,4
II. Szövő-fonó	3,6	3,9	5,9	7,8	12,5
III. Bőr	6,3	3,1	2,8	2,7	3,8
IV. Fa	8,2	4,7	4,4	3,6	15,0
V. Élelmiszer	9,6	10,2	17,4	17,1	15,1
VI. Ruházati	42,9	58,6	38,2	36,8	42,8
VII. Építő	11,2	10,9	20,8	18,6	5,2
VIII. Világítási	—	—	—	—	—
IX. Egyéb	1,0	2,3	3,2	4,7	0,2

A táblázatból kitűnik, hogy Szeged iparstruktúrája évszázadok alatt lényegesen nem változott. A kézműipar uralkodó ága mindvégig a ruházati ipar volt, a XVIII. században változatlanul fennállt a szövő és ruházati ipar XVI. századra jellemző aránytalansága, bár bizonyos előrelépést tapasztalhatunk a textilipar terén: míg 1728-ban 3,9, addig 1777-ben már 7,8%-os arányt ért el. Ennek ellenére Szeged ruházati ipara rászorult piackörzetének nyersanyagára, cserébe viszont ruházati cikkeket adhatott. Sajátos vonása Szeged iparszerkezetének az építőipar XVIII. századi magas aránya, 1750-ben 5 iparág 66 mestere, 1777-ben 7 iparág 88 mestere tartozott ebbe az iparcsoportba. Közülük legtöbben az ácsok voltak 1750-ben (37 mester), őket követték a kőművesek (15 fő). A XVIII. század mostoha körülményeivel (gyakori árvizek, tűzvészek stb.) magyarázhatjuk az építőipar fokozódó jelentőségét,⁷² továbbá a század elején már kimutatható hajóépítéssel.⁷³ Legfontosabb éltető forrása ennek

⁷⁰ A kézműipar és mezőgazdaság kapcsolatára Pesten ld. NAGY LAJOS: *Mezőgazdaság Pesten a XVIII. században*. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* XII. Bp. 1957. 174—175.; Debrecenre vonatkozóan BALOGH ISTVÁN: *A civisek világa*. Bp. 1973. 83.

⁷¹ A XVI. század elejére (1522) és az iparcsoportokra vonatkozóan ld. SZÜCS 1955. 50—51.; SZÉKELY 1961. 323—325.; a XIX. század elejére (1828) ld. GYIMESI 1975. 176.

⁷² A XVIII. század elejének szegedi lakásviszonyaira ld. OL.: *1720-as összeírás*; ACSÁDY 1896. 447.; REIZNER J.: i. m. I. 185.

⁷³ TAKÁTS SÁNDOR: *Hajóépítők telepítése a XVI., XVII. és XVIII. században*. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 1904. 81.; BÁLINT S.: *Felsőváros*. 125.

az iparágnak Szeged virágzó malomipara, a Tiszára telepített vízi malmok nagy száma. Ezzel elérkeztünk Szeged iparszerkezetének újabb sajátosságához, az élelmiszeripar magas részesedési arányához. Ez az iparág a helyi igények mellett kielégíthette a város környéki jobbágyfalvak szükségletét is. Már az 1720. évi országos összeírás 8 malmot említ meg, ezek tiszta jövedelme egyenként 45 Ft-tal számolva 360 Ft volt.⁷⁴ A malomipar állandó jövedelmi forrásnak tekinthető, jelentős jövedelmet biztosított a malmok tulajdonosainak, lehetővé tette anyagi megerősödésüket. A malmok és résztulajdonosaik száma 1750-ben és 1777-ben a következőképpen alakult:

Év	Malmok száma		Tulajdonosok száma
	vízi m.	száraz m.	
1750			
Felsőv.	9	5	27
Alsóv.	7	6	23
Palánk	2	1	8
Össz.	18	12	58
1777			
Felsőv.	16	10	51
Alsóv.	21	7	64
Palánk	10	8	23
Össz.	47	25	138

Ugyancsak helyi jellegzetessége a szegedi kézműiparnak, hogy a világítási ipar (olajütők, gyertyaöntők stb.) nem tudott gyökeret verni a városban.

Szeged kézműipara a XVIII. században céhes keretek között szerveződött újjá,⁷⁵ a céhen kívüli kontárok száma a céhek kizárólagos iparüzési jogának érvényesítése következtében alacsony maradhatott korszakunkban.⁷⁶ A kisipari jellegből adódóan a mestereknek közel a fele egyedül dolgozott műhelyében. 1777-ben 294 legényt és 152 inast írtak össze Szegeden, ez azt jelenti, hogy 1—1 önálló iparosra átlag 0,9 segéd jutott.⁷⁷ Szeged, hasonlóan más szabad királyi városokhoz, nélkülözte a tömegtermelés lehetőségeit hordozó iparágakat, az iparosok zöme a helyi kereslet kielégítéséből élt meg. Amennyiben bizonyos áruk mégis eljutottak a közeli piacokra, abban Csongrád megye iparának elmaradottsága játszott szerepet, amely egészét tekintve nem érte el a XVIII. században a szegedi ipar színvonalát sem.⁷⁸

Szeged kedvező földrajzi fekvésénél fogva *kereskedelmi gócpont*tá fejlődött a középkorban.⁷⁹ A török hódítás következtében sokat veszített emporiális jellegéből, olyanmire, hogy az 1720. évi országos összeírásban mindössze 13 kereskedő szerepel, de ezek jövedelme is alacsony, a 3 elsőosztályú kereskedőnél 150, a 10 másodosztályú-

⁷⁴ OL.: 1720-as összeírás.; ACSÁDY 1896. 447.

⁷⁵ A céhekről nem kívántunk szólni, erre vonatkozóan ld. HILF 1929.; POZSÁR ISTVÁN: Csongrád megyei céhek története. 1912.; EPERJESSY GÉZA: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686—1848). Bp. 1967.

⁷⁶ A céhéredek védelméről ld. a 68. számú jegyzetben szereplő hivatkozásokat.

⁷⁷ TIRRING 1898. 220.; GYIMESI 1975. 177.

⁷⁸ JENŐFI 1932. 29.; POZSÁR I.: i. m.; A céhes kézműipar kisipari jellegéről: GYIMESI 1975. 175.

⁷⁹ BÁLINT S.: Szeged 1959. 10.; REIZNER J.: i. m. III. 493.

nál pedig 154 Ft-ot tett ki.⁸⁰ Megemlíti az összeírás, hogy rajtuk kívül igen sok házaló, ún. „háti kalmár” élt a városban, de ezek foglalkozásukból csupán megélni tudtak, számottevő jövedelemmel nem rendelkeztek. A határőrség soraiban is találunk kereskedőket, szám szerint 9-et, ezek azonban kivonták magukat a városi közterhek viselése alól. Kereskedelmi tevékenységüket a földművelés mellett folytatták, az így szerzett jövedelem — leszámítva a marhakereskedéssel foglalkozó tiszteket — megélhetésüket biztosította.⁸¹ A szabad királyi státusz elnyerésével rendeződtek a város és a katonai vezetés közötti viszálykodások, megszűntek a város polgárainak érdekeit sértő katonai és kamarai önkényeskedések.⁸² A szegedi civisek az országon belül mentesültek a vámfizetés alól, a városi telekkel rendelkező idegenek pedig — katonák, görögök, örmények — kereskedést és ipari mesterséget csak akkor folytathattak Szegeden, ha vállalták a közterhek viselését. Természetesen a le nem települők szerepét sem lehet — hasonlóan az országos viszonyokhoz — a forgalom lebonyolításában lebecsülni. Az 1690-ben adományozott vásártartási jogot 1720-ban kibővítették, ettől kezdve — királyi engedéllyel — 4 országos vásárt, hetente pedig szerdán és szombaton hetivásárt (hetipiacot) tarthatott a város.⁸³ Szeged vezetése — hasonlóan az iparnál tapasztaltakhoz — védte a helyi kereskedőket a külföldiekkel és vidékiekkel szemben, ezáltal igyekezett biztosítani polgárai számára a közvetítő kereskedelem hasznát.⁸⁴

Az árucere-forgalom megélénkülését a kereskedők számának gyarapodása mutatja, jóllehet arányuk korszakunkban mindvégig alacsony maradt.

Év	Összeírtak száma	Kereskedők száma	%-os arányuk
1728	859	28	—
1750			
Felsőv.	991	31	3,1
Alsóv.	975	19	1,9
Palánk	547	49	8,9
Össz.	2513	99	3,9
1777			
Felsőv.	1290	52	4,1
Alsóv.	1433	30	2,1
Palánk	739	47	6,3
Össz.	3462	129	3,7

A kereskedők száma 50 év alatt az 1728. évinek közel ötszörösére emelkedett, arányuk 1750-hez képest valamelyest visszaesett 1777-ig. A háztartásokhoz viszonyítva a legtöbb kereskedő mindvégig Palánkban lakott, de időközben a lakhely szerinti megoszlásuk a külvárosok javára megváltozott. 1750-ben még a Belvárosban élt 50, Felsővárosban 31, Alsóvárosban pedig 19%-uk, 1777-re viszont Felsőváros részesedése elérte a 40, Alsóvárosé a 23%-ot, míg Palánk a második helyre esett vissza (36%).

⁸⁰ OL.: 1720-as összeírás.; ACSÁDY 1896. 447.

⁸¹ KOROKNAI 1974. 112.

⁸² REIZNER J.: i. m. I. 219., 253., 258., 271—274.; RÚZSÁS 1966. 287.

⁸³ REIZNER J.: i. m. I. 200., III. 501.; BÁLINT SÁNDOR: Palánk. Kiny. a Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1960—62. évi kötetéből. Szeged 1962. 150—158.

⁸⁴ VINCZE 1942. 28—29.; A görög kereskedőkre vonatkozóan ld. FÜVES ÖDÖN: Görögök a Duna—Tisza közén. Antik Tanulmányok XIII. Bp. 1966. 92—98.; RÚZSÁS 1966. 290.

Miután az összeírók 1728-ban a kereskedőkre vonatkozóan quaestor, mercator megjelölést használtak, ezért nagyon nehéz a kereskedők osztályzását elvégeznünk. 1750-től kezdve a kiskereskedő (propola) megjelölés útbaigazít bennünket, megállapíthatjuk a nagy- és kiskereskedelem arányait.

Év	Kereskedők száma	Ezek közül		
		Quaestor	Mercator	Propola
1728	28	8	20	—
1750				
Felsőv.	31	7	1	23
Alsóv.	19	17	—	2
Palánk	49	1	35	13
Össz.	99	25	36	38
1777				
Felsőv.	52	37	—	15
Alsóv.	30	10	—	20
Palánk	47	31	—	16
Össz.	129	78	—	51

Láthatjuk, az elnevezés körüli bizonytalanság 1750-ben is megfigyelhető, különben érthetlenné válna, vajon miért szerepel a palánki összeírásban kizárólag mercator elnevezés, az alsóvárosiban pedig quaestor. 1777-ben már következetesen használták a megjelöléseket az összeírók, ekkor a quaestor elnevezés alatt egyértelműen a nagykereskedőket tüntették fel.

1728-ban a rovatok között feltüntették a kereskedők évi hasznát, a 8 quaestor jövedelme 345 Ft volt, míg a 20 mercatornál 296 Ft-ot írtak össze. A jövedelmek közötti különbségek alapján úgy véljük, hogy az összeírók a mercator elnevezés alatt szerepeltették a kiskereskedőket is. Ezt látszik igazolni az a tény, hogy a mercatorok közül többenél nem állapítottak meg jövedelmet. A nagykereskedőket ingatlanbirtoklásuk és állatállományuk alapján differenciálhatjuk tovább, jóllehet tisztában vagyunk azzal, hogy a vagyon szerinti osztályozás bizonytalan alapnak tekinthető. Ennek ellenére joggal tarthatjuk a szántótulajdonos kereskedők zömét alapvetően gabonakereskedőnek, a nagy kiterjedésű szőlővel rendelkezőket borkereskedőknek, míg a rét- és állattulajdonosokat állatkereskedőknek. Ezek alapján a következő arányokat állapítottuk meg:

	1750	1777
Szántótulajdonos	24%	25%
Szőlőbirtokos	50%	38%
Állattulajdonos	29%	31%

Természetesen az így meghatározott arányokat, foglalkozási kategóriákat nem kezelhetjük mereven, egymástól elválasztva, ugyanis a kereskedők közül a legvagyonosabbak egyszerre foglalkoztak gabona- és szőlőtermesztéssel, továbbá állattenyésztéssel.

téssel. Az egyik termelési ágból szerzett hasznukat a másikba fektették és fordítva. E megállapításunk igazolására felsoroljuk a kereskedők néhány képviselőjét 1777-ből:

Név	Jogi állapot	Szántó (kereszt)	Szőlő (urna)	Rét (szekér)	Igások	Lovak	Marhák	Juhok
					száma			
Paulovics J.	cívis	100	1,5	—	—	3	—	—
Kovács G.	cívis	82	1,0	22	8	7	29	90
Tary Pál	cívis	65	3,0	24	8	6	50	110
Török János	lakos	75	—	20	12	14	30	180
Arady Lázár	cívis	15	7,0	50	8	16	49	250
Papp Antal	cívis	—	30,0	10	—	2	—	—
Makra József	cívis	20	3,0	10	—	5	118	300

A felsoroltakat — de folytathatnánk a sort tovább is — anyagi helyzetük a város leggazdagabb rétegébe emelte, nem véletlen, hogy közülük 1777-ben a legtöbben a cívisek rovatában szerepelnek. A kiskereskedők gazdasági profilja viszont az ismertettéknél sokkal szürkébb, legtöbben egy-egy gazdasági ág után szerezték jövedelmüket, legfeljebb szőlővásárlásra, ill. telepítésre használták fel bevételük egy részét. Sajnos, az 1750. és 1777. évi vagyonösszeírás sokuknál a foglalkozás megjelölésén túl más információt nem tartalmaz. Az ide tartozókat, feltételezve, hogy foglalkozásukból éltek meg, a tisztán kereskedelemről élők közé soroltuk. A mezőgazdaságtól „elszakadtak” számát és arányát tekintve a következő kép rajzolódott ki előttünk:

Év	Kereskedők száma	Foglalkozásából él	%-os arányuk
1728	28	12	42,8
1750			
Felsőv.	31	6	19,3
Alsóv.	19	1	5,2
Palánk	49	23	46,9
Össz.	99	30	30,3
1777			
Felsőv.	52	12	23,0
Alsóv.	30	7	23,3
Palánk	47	28	59,5
Össz.	129	47	36,4

Az iparosoknál tapasztaltakhoz hasonló tendenciát figyelhetünk meg a kereskedők körében is. Fokozatosan emelkedett városrészenként és Szeged összesítő adatait tekintve a mezőgazdasági tevékenységet nem folytatók aránya, legmagasabb volt a foglalkozásukból élők száma a Belvárosban, legkisebb a külvárosokban.

Szeged kereskedelmi forgalmának, a korabeli hitel- és árviszonyoknak a vizsgálatát nem tekinthetjük feladatunknak, más típusú források bevonásával ez további kutatásokra vár. A források természetéből adódóan — miután azok nem tüntették fel az 1728-as összeírás kivételével a kereskedők kezén felgyülemelő pénzbevételeket

— nem érinthettük a XVIII. századi tőkeképződés folyamatát sem. Annyit azonban megállapíthattunk, hogy a felgyülemelő tőke jelentős mértékben a mezőgazdasági termelésbe investálódhatott, tehát elveszett — talán kivételt képeztek azok az iparosok, akik maguk is kereskedtek — a céhes keretből kiszakadni nem tudó ipar számára.⁸⁵

Szeged esetében sem az ipar, sem a kereskedelem nem jelentkezett városképző erőként a XVIII. században, fejlődését, összetételét foglalkozási ágak szerint az a mezőgazdaság határozta meg, amely jogi és térbeli akadályok nélkül extenzív és intenzív módon egyre inkább kiterjeszkedett a város művelésre alkalmas területeire.

A társadalom tagozódása

A XVIII. századi összeírások zöme nem teszi lehetővé a lélekszám pontos meghatározását, hiszen ezek nem terjedtek ki a lakosság valamennyi rétegére, többnyire kimaradtak a nemesek és a társadalom legszegényebb elemei. Változás az 1770-es években következett be, ekkor európai mércével mérve is egyedülálló összeírásokkal találkozunk Magyarországon. A lélekösszeírásokra gondolunk, jóllehet ez az elnevezés nem fedi teljes mértékben a valóságot, hiszen a demográfiai adatok mellett szereplő, a vagyoni helyzetet bemutató rovatok azt sugallják, hogy a Helytartó Tanácsnak adózási céljai voltak az összeírások elrendelésével.⁸⁶ Thirring Gusztáv a „hatósági jelleg” miatt pozitívan nyilatkozott az 1777. évi összeírás országos adatainak megbízhatóságáról, hasonló következtetésre jutott Danyi Dezső is.⁸⁷ Mi magunk is csatlakozunk ezekhez a megállapításokhoz, ugyanis a lélekszámra vonatkozó saját és a Thirring által közölt adatok között minimális eltérést tapasztaltunk.⁸⁸

	Családok száma	A lakosság száma
Felsőváros	1290	6220
Alsóváros	1433	7213
Palánk	739	3297
Összesen	3462	16730

Nehezebb a helyzetünk 1728-at és 1750-et illetően, ekkor csak a családfőket írták össze, a lakosság létszámát nem adták meg. Úgy véljük — a vagyonszeírások forrásértékének elemzésekor elmondottak alapján —, hogy a saját apparátussal végzett összeírások a családfők tényleges létszámáról megközelítően pontos adatokat tartalmaznak. Alkalmasak a városrészek közötti arányok meghatározására, az 1777-es összeírás átlagos családnagyságra vonatkozó adatainak segítségével pedig a város lakosságának kiszámítására. Hangsúlyozzuk azonban, hogy az így nyert népességszám a tényleges népességnek csupán alsó határát jelentheti.

⁸⁵ 1728-ban a 128 iparos közül 8 egyúttal kereskedő is volt. Egy-egy kereskedő kezén felgyülemelő pénzvagyon nagyságáról elsősorban a testamentumok áttanulmányozásával győződhetünk meg. A tanácsülési jegyzőkönyvek maguk is tartalmaznak ilyen testamentumokat. Pl. 1749-ben Deánovics János „portékáinak” értéke 10 000 Ft. volt, de ennek jelentős részét a szántók és marhák utáni jövedelme adta (CsmL 1: Tan. jkv. 1748—1752. 313.).

⁸⁶ THIRRING 1898. 202.

⁸⁷ DANYI DEZSŐ: Az 1777. évi lelkek összeírása. Történeti Statisztikai Évkönyv 1960. Bp. 1960. 167—193.

⁸⁸ THIRRING GUSZTÁV (1898. 206.) 16 708 főt közölt, így az eltérés 22 fő.

Szegeden 1777-ben 3462 családfőt, összesen 16 730 lakost írtak össze, az átlagos családnagyság az egész várost tekintve 4,83. Ez a „szorzószám” közel áll az 1784/87-es népszámlálás során nyert értékhez (4,81).⁸⁹ Ettől eltérő eredményhez jutottunk az egyes városrészek adatainak feldolgozásakor. 1777-ben legkisebb volt a családok átlagos létszáma a Belvárosban (4,47), ezt követte Felsőváros (4,82), míg a legnagyobb volt az arányszám Alsóvároson (5,03). Feltételezve, hogy az egyes városrészek között mutatkozó különbségek érvényesek az egész XVIII. századra, a szorzószámok és a városrészek családfőinek ismeretében megkísérelhetjük Szeged lakossága valószínű nagyságának meghatározását 1728-ban és 1750-ben. Táblázatunkba felvettük a családok megoszlásának városrészenkénti arányait, 1784/87-ből pedig a lakosság teljes számából nyert adatokat.⁹⁰

	1728			1750			1777			1784/87		
	Családfők sz.	%	Valószínű nép.	Családfők sz.	%	Valószínű nép.	Családfők sz.	%	Népesség sz.	Népesség sz.	%	
F. v.	815	41,6	3929	991	39,4	4 777	1290	37,3	6 220	7 998	37,1	
A. v.	767	39,3	3859	975	38,8	4 905	1433	41,4	7 213	9 486	44,1	
P.	374	19,1	1672	547	21,8	2 446	739	21,3	3 297	4 035	18,8	
Ö.	1956	100%	9460	2513	100%	12 128	3462	100%	16 730	21 519	100%	

A táblázatból kitűnik az egyes városrészek közötti arányok viszonylagos stabilitása. A lélekszámot tekintve Alsóváros lakossága gyarapodott a legdinamikusabban, a legnépesebb városrészévé vált Szegednek. Ennek társadalmi következményeként itt növekedett a leggyorsabban a nincstelenek rétege, de Alsóváros mellett Felsőváros is rendelkezhetett népességfelesleggel, amely innen — főleg a század közepétől kezdődően — a szomszédos megyékbe telepedett át. Ugyancsak szembevetendő a lélekszám gyarapodásának egyenletessége a jelzett időszakban, ha figyelembe vesszük a XVIII. századra jellemző járványos évek népességcsökkentő hatásait.⁹¹ Mindez egyúttal azt is bizonyítja, hogy a XVIII. század első felében megnyilvánuló népmozgás, a ki- és beköltözések gyakorisága lényegesen nem befolyásolta a városi népesség összlétszámának alakulását. Meghatározóbbnak a természetes népszaporulatot tartjuk, úgy tűnik, hogy az általunk felvázolt „népességfejlődési” kép megfelel az országos átlagnak, a lélekszám évenkénti 1—2%-os gyarapodási ütemének.⁹²

Acsády Ignác Szeged népességét 1720-ban — beleértve a polgári lakosságot és a határőrség tagjait — 4944 főre becsülte.⁹³ Számadatait kritika nélkül sokan átvették, miközben nem figyeltek fel arra az ellentmondásra, hogy miként négyszereződhetett meg a város népessége 1720 és 1787 között. Ezt az ellentmondást egyedül a betelepülők nagy számával lehetne feloldani. A marxista történeti irodalom időközben megnyugtatóan tisztázta ezt a kérdést, miután kimutatta: Acsády alábecsülte országosan és helységekre bontva a lélekszámot, továbbá a bevándorlás, beköltözés üteme jóval

⁸⁹ THIRRING 1938. 121.

⁹⁰ DANYI DEZSŐ—DÁVID ZOLTÁN (szerk.): Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787). Bp. 1960. 368—369.; Uők: Pótlás az első magyarországi népszámláláshoz. Történeti Statisztikai Tanulmányok 2. Bp. 1975. 90—91.

⁹¹ REIZNER J.: i. m. I. 337., III. 167—179.

⁹² THIRRING 1898. 205.; A történeti statisztika. 163—174.

⁹³ ACSÁDY 1896. 447.

kisebb volt, mint Acsády alapján az feltételezhető volna.⁹⁴ Általánosan elfogadott nézet ma már az, hogy az összeírásból kimaradtak az összlakosság 2/3-át tették ki, így az 1720-as családfő létszámot 15-tel beszorozva kapjuk meg a hozzávetőleges lélekszámot. Ha Szeged esetében mechanikusan elvégeznénk ezt a számítást, 6060 főt kapnánk. Mi azonban úgy véljük, hogy az országos adatokat differenciáltan kell alkalmazni egy-egy helység esetében, tehát a 2/3-os aránytól lehetnek kisebb-nagyobb eltérések. Ha az eddig elmondottak alapján a népesség gyarapodását 1720 és 1777 között egyenletesnek tartjuk, akkor az 1728. évi 9460 fős lélekszámból — visszafelé haladva — következtethetünk Szeged 8 évvel előbbi népességére. Véleményünk szerint Szeged lakosságának száma megközelíthette 1720-ban a 8000 főt, ez az érték több mint másfélszerese az Acsády által megadott lélekszámnak, s mintegy 1/3-dal több, mint az országos arányokat alapul vett számításunk végeredménye (6060 fő). További kutatásokra vár Szeged esetében a természetes szaporulat nagyságának meghatározása, továbbá a ki- és beköltözések arányának megállapítása. Mindenesetre az 1728-as adatok a népesség számára vonatkozóan sürgetik az 1720. évi lakosság számának mielőbbi pontosítását. Véleményünk szerint Szeged lakossága 1720 és 1777 között mintegy megduplázódott, 8000 főről 16 730-ra emelkedett,⁹⁵ városaink népesség szerinti sorrendjében 1777-ig Pozsony, Debrecen és Buda után a 4. helyet foglalta el.⁹⁶

A népesség alsó határának meghatározása után vizsgáljuk meg *Szeged lakosságának jogi állapotát* a XVIII. században. A város társadalmának alapvetően két csoportját — a polgárjoggal rendelkezőket és a polgárjog nélkülieket — különböztethetjük meg. E két csoport szétválasztásánál azonban sokkal lényegesebb a lakosság *foglalkozási megoszlásának* tanulmányozása. Ennek ellenére tanulságos a jogállás szerinti csoportosítás is, különösen akkor, ha az egyes társadalmi rétegek foglalkozási viszonyait ezzel párhuzamosan mutatjuk be. A foglalkozási ágak egymáshoz mért arányainak megállapítása a korabeli társadalom differenciáltabb felvázolását teszi lehetővé, egyúttal megvilágítja a foglalkozási csoportok sorrendjét, súlyát a város gazdasági életében.

Az összeírások rovatai alapján a következő foglalkozási ágakat tudtuk elkülöníteni: kizárólag a *mezőgazdasági termelésből élőket*; a *kertészeket* — noha tevékenységük a mezőgazdasághoz kötődik — külön rovatban szerepeltetjük. Ezután az *iparosokat* és *kereskedőket* vettük fel táblázatunkba. Őket követik az árutermelő tevékenységet folytató *halászok*, a *vendéglátóiparban dolgozók* (korcsmárosok, vendéglősök stb.), a *napszámosok* és az *egyéb* kategóriába soroltak (csak háztulajdonnal rendelkezők, zenészek stb.), végül az *ismeretlen foglalkozásúak* csoportja. Más foglalkozási ágak kialakítására nem törekedtünk (pl. tisztviselők, fuvarosok stb.), erre az összeírások bejegyzései hiányosságuk miatt nem alkalmasak.

A jogi állapot közvetlen tanulmányozására két időmetszetünk összeírása alkalmas, az 1728-as és az 1777-es. Ezekben az években az összeírók jelölték a lakosok kondícióját, jogi helyzetét, 1750-ben nem, ekkor egyedül a háztulajdonosok és háznélküliek különválasztását tudtuk elvégezni. Mielőtt az egyes társadalmi rétegek részletesebb bemutatását elkezdenénk, ismerkedjünk meg a társadalmi jogállás alakulásával 1728-ban és 1777-ben.

⁹⁴ A történeti statisztika. 173. 231—233.

⁹⁵ THIRING GUSZTÁV (1898. 203—205.) Acsády Ignác 1720-ra vonatkozó adatai nyomán arra a következtetésre jutott, hogy Szegeden 1720 és 1777 között 238%-kal gyarapodott a lakosság.

⁹⁶ Szeged 1720-ban Buda, Debrecen, Selmecbánya, Komárom, Győr, Pozsony, Sopron, Kecskemét, Jászberény és Körnöcbánya után a 11. városaink népesség szerinti sorrendjében (GYIMEST 1975. 259—261), 1786-ban Debrecen, Pozsony, Buda és Kecskemét után az 5. helyet foglalta el THIRING 1898. 206., THIRING 1901. 133.).

Jogi kategória	1728		1777	
	számuk	%-os arányuk	számuk	%-os arányuk
Cívus	375	19,2	506	14,6
Nemes	9	0,4	101	2,9
Háztulajdonos lakos	941	48,1	2288	66,1
Háználküli zsellér	631	32,3	401	11,6
Özvegyek	—	—	97	2,9
Kondíció nélküliek	—	—	69	1,9
Összesen	1956	100%	3462	100%

1777-ben az összeírt 101 nemes közül Felsővároson 27, Alsóvároson 16, Palánkban pedig 32, Szeged vonatkozásában összesen 75 egyúttal városi polgár volt. Ezeket a továbbiakban a nemesek rovatában szerepeltetjük, hiszen társadalmi helyzetük — a feudális társadalom hierarchiájában — ezt indokolja.

A *polgárság* létszáma 50 év alatt mérsékelten emelkedett, 375 főről 506-ra, ez összefüggött a magas polgárfelvételi taksával, amely a jelzett időszakban 24 és 50 Ft között mozgott. 1748-ban a „szegedi német nátióbeli concivisek” beadványban kérték a városi magistrátust, térjen vissza a régi szokásokhoz, mérsékelje a magas polgárfelvételi díjat. A városi tanács azonban kitartott eredeti álláspontja mellett, továbbra is dupla felvételi taksát állapított meg „az idegen országból érkezettek” számára.⁹⁷ A polgári elem jelenléte változó volt az egyes városrészekben, Alsóvároson 1777-ben az összeírtak 8,2, Felsővároson 13,4, Palánk területén pedig 29,1%-a volt polgár.⁹⁸ Nem tekintettük feladatunknak a polgárfelvételekre vonatkozó adatok, források feldolgozását, jóllehet ezek lehetővé teszik — a későbbi kutatások révén — Szeged polgársága származáshelyének kimutatását, továbbá nemzetiségi és vallási megoszlásának tanulmányozását. A vagyonösszeírások alapján foglalkozási áganként tudjuk bemutatni a cívus réteg összetételét.

Foglalkozási kategória	1728		1777							
	számuk	%os arányuk	számuk és %-os arányuk							
			F. v.	%	A. v.	%	P.	%	Össz.	%
Mezőgazdasági termelő	278	74,1	43	24,9	54	45,8	27	12,6	124	24,5
Iparos	62	16,6	98	56,6	47	39,8	119	55,4	264	52,2
Kereskedő	20	5,3	25	14,5	7	5,9	24	11,2	56	11,1
Vendéglátóipar	—	—	—	—	2	1,7	16	7,4	18	3,6
Egyéb	15	4,0	7	4,0	8	6,8	29	13,4	44	8,6
Összesen	375	100%	173	100%	118	100%	215	100%	506	100%

⁹⁷ CsmL I: Tan. jkv. 1748—1752. 17., 19.; A polgárfelvételi díjak XVIII. századi változásairól ld. REIZNER J.: i. m. III. 107—108.

⁹⁸ Palánk „polgáribb” jellegéről ld. BÁLINT S.: Szeged 1959. 82.; JENŐFI 1932. 15. A polgárság aránya más városokban is alacsony (Budapest tört. III. 133.).

Közel 50 év alatt jelentős átrétegződés zajlott le a polgárság foglalkozásában, 1/3-ra csökkent a mezőgazdasági termelésből élők aránya, ezzel párhuzamosan kettő, illetve háromszorosára emelkedett a kereskedők és iparosok részesedése. A változásokban két körülmény bizonyára szerepet játszott, egyrészt a bevándorlók közül elsősorban az iparosok és kereskedők folyamodtak a polgárfelvételhez, így akarták társadalmi helyzetüket stabilizálni, másrészt a város vezetésének, továbbá a céheknek ösztönző politikája előbb-utóbb a polgárfelvételi díj megfizetésére készítette őket.⁹⁹ Valójában ezek az ipar és kereskedelem számára kedvező arányok valamelyest csökkennek, ha a mezőgazdasági tevékenységet űző iparosok és kereskedők számát levonjuk. 1728-ban az iparos polgárok közül 39-en, a kereskedők közül 13-an rendelkeztek mezőgazdasági ingatlannal. 1777-ben Felsővároson 50 iparos, 17 kereskedő, Alsóvároson 32 iparos és 5 kereskedő kapcsolódott az őstermeléshez. A legkedvezőbb arányokat Palánkban figyelhettük meg, itt a 119 iparosból 33-an, a 24 kereskedőből pedig mindössze 8-an merítettek plusz jövedelmet a mezőgazdaságból. A korcsmárosok és fogadósok száma nyilvánvalóan a Szegedet érintő kereskedelmi forgalommal magyarázható. A városi korcsmák, csárdák bérlése, továbbá a saját épületben folytatott borkimérés jelentős jövedelemmel járhatott, ezt bizonyítja egy 1750-ből származó adat, ebből kiderül, hogy az akkori 11 városi korcsma licitálással egybekötött árendálásakor 1-et 300, 2-t 200, 7-et 100 Ft feletti összegben adták ki a bérlő polgároknak.¹⁰⁰ Az „egyéb” kategóriába tartozók 1728-ban mindannyian csak házzal rendelkeztek, valójában közülük többen a városi tisztviselők közé tartoztak, miként a város akkori főbírája, Podhradzky György is. 1777-ben az egyéb kategóriába soroltak közül 39-en házuk után adóztak, de volt közöttük malomrész-tulajdonos és muzsikus is.

Összegezve a foglalkozási megoszlásról mondottakat, megállapíthatjuk, hogy a polgárok közül került ki 1728-ban az iparosok több mint 40%-a, a kereskedők közel 3/4 része. 1777-re ez az arány az iparosoknál emelkedett (55%), a kereskedőknél — összefüggésben a kiskereskedők nagy számával — viszont lesüllyedt 43%-ra.

A civisek vagyoni helyzetét leginkább úgy mérhetjük le, ha részesedésüket a városi szántó-, szőlő- és rétbirtokokból, valamint az állatállományból a többi társadalmi kategória adataival vetjük össze. Ehhez azonban meg kell ismerkednünk a szegedi társadalom többi rétegével is.

A nemesek száma 1777-ig 101 főre emelkedett, arányuk az összeírt háztartások között közel 3%-ot tett ki.¹⁰¹ Elhelyezkedésük a városrészekben hasonló képet mutat a polgárságéhoz. Lakhely szerint a legtöbb nemes Palánkban él, itt viszonylag magas az arányuk, eléri a 6%-ot. A legkevesebb nemes Alsóvárosban található (24 fő, 1,6%), valamivel többen élnek Felsővároson (30 fő, 2,3%). Foglalkozási megoszlásuk a következő képet mutatja:

A városban letelepült nemesek közel 2/3-a őstermelésből élt, 15%-uk kereskedő volt, 12%-uk ipari foglalkozást űzött. Az egyéb kategóriába soroltak közül 11 fő a háza, 1 a malomrésze után adózott, 1 pedig a város postamestere volt. Annak ellenére, hogy Szeged a XVIII. században egy rövid időszaktól eltekintve nem volt adminisztratív központ, hiszen Csongrád megye székhelyét a Károlyi-birtokok települései adták, hasonlóan átkerült a csanádi püspöki egyházvezetés is a Bácság központ-

⁹⁹ REIZNER J.: i. m. III. 107.

¹⁰⁰ CsmL 1: Tan. jkv. 1748—1752. 342.; REIZNER J.: i. m. III. 125.: a polgári bormérések után 1750-ben 81 korcsmától 2003 Ft., 1771-ben 69 polgári bormérés után 1650 Ft bevételhez jutott a város.

¹⁰¹ 1784/87-ben 113 nemest irtak össze Szegeden ld. Az első magyarországi népszámlálás. i. m. 368—369.

Foglalkozási kategória	Számuk és %-os arányuk							
	F. v.	%	A. v.	%	P.	%	Össz.	%
Mezőgazdaság termelő	17	56,7	20	83,3	23	48,9	60	59,4
Iparos	3	10,0	3	12,5	6	12,8	12	11,9
Kereskedő	6	20,0	1	4,2	8	17,0	15	14,9
Vendéglátóipar	—	—	—	—	1	2,1	1	0,9
Egyéb	4	13,3	—	—	9	19,2	13	12,9
Összesen	30	100%	24	100%	47	100%	101	100%

jába, Temesvárra,¹⁰² mégis nagy számú nemesnek adott otthont, közülük többen — városi tisztségükkel összeegyeztethetőnek tartva — megyei funkciót viseltek.¹⁰³

Igen tanulságos annak vizsgálata, hogy a különböző foglalkozási ágakat képviselő polgárok és nemes cívisek milyen arányban vettek részt a város vezetésében. 1728-ban a 12 tagú belső tanács foglalkozás szerinti megoszlása a következő volt: 4 kereskedő (együttes jövedelmük 210 Ft), 3 iparos (jövedelmük 62 Ft), 4 mezőgazdasági termelő (együttesen 28 kapás szőlőt birtokoltak) és 1 tisztviselő háztulajdonos. 1750-ből a források lehetővé teszik számunkra, hogy a város 3 legfőbb önkormányzati szervére — a 12 tagú belső, a 24 tagú külső tanácsra és a 60 tagú „választott községre” — egyaránt kiterjesszük figyelmünket. A hosszadalmas azonosítási eljárás egyedül a külső tanács esetében nem járt teljes sikerrel, itt 3 nevet nem tudtunk a városrészek névanyagának ismételt összevetése árán sem azonosítani. A 60 tagú választott község városrészenkénti névsorát és arányát a tanácsülési jegyzőkönyv tartalmazta, ez nagyban megkönnyítette eljárásunkat. A városrészek képviseleti arányának megállapítása végett városrészenkénti bontásban közöljük a nyert adatainkat.

	Mezőgazdasági termelő	Iparos	Kereskedő	Vendéglátóipar	Egyéb	Össz.
I. Belső t.						
Felsőváros	2	—	—	—	—	2
Alsóváros	3	—	—	—	—	3
Palánk	4	1	2	—	—	7
II. Külső t.						
Felsőváros	4	1	—	—	—	5
Alsóváros	4	—	2	—	—	6
Palánk	4	3	3	—	—	10
III. Választott község						
Felsőváros	14	7	—	—	1	22
Alsóváros	13	1	5	—	2	21
Palánk	6	6	2	1	2	17

¹⁰² REIZNER J.: i. m. I. 296., 375.; ZSILINSZKY MIHÁLY: Csongrádvármegye története. I—II. rész. Bp. 1897/98. II. rész: 49—65.

¹⁰³ REIZNER J.: i. m. III. 66.; KÁLLAY ISTVÁN: A bécsi udvar várospolitikájának néhány kérdése Mária Terézia korában. Szazadok 1963. 5. sz. 1066.; Uő.: Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. Bp. 1972. 24—25.

Mindhárom testületben a mezőgazdasági termelők voltak túlsúlyban, legnagyobb az arányuk a belső tanácsban (9 fő), míg a külsőben és a választott községben 50%-os a részvételük. A külső tanács 21 ismert foglalkozású tagjából 3 egyúttal nemes is. A 12 tagú *belső tanács valamennyi tagja nemes civis*. Közülük többen anyagilag megerősödve szereztek armális levelüket,¹⁰⁴ mások viszont nemesként költöztek be Szeged városába, magukkal hozva közéleti jártasságukat. Ez a folyamat országos jelenség, tükrözi azt a tendenciát, amely szabad utat nyitott a városokba költöző nemeseknek, illetve rávilágít a civisek ama törekvésére, hogy maguk is — armalist szerezve — betagozódjanak a nemesség soraiba.¹⁰⁵ Az a folyamat, amit a marxizmus klasszikusai aként jellemeztek, hogy nem a város ment a falura, hanem fordítva, úgy tükröződik Szegeden, hogy a tisztviselők — kihasználva funkciójukból adódó összeköttetésüket — birtokot szereznek maguknak. Ennek legjellemzőbb esete a kedélyeket felkorbácsoló Kárász Miklós-féle ügy. A város nótáriusa megbízatását arra használta fel, hogy a város részéről hön óhajtott Horgost önmagának szerezze meg.¹⁰⁶ Kárász Miklós esete nem egyedüli, miként — igaz kisebb mértékben — elterjedt a város többi tanácsosa között is ez a gyakorlat, elsősorban a városi földek kisajátítása terén. A korrupció mindennapos jelenség volt, a tanácstagok pénz sikkasztottak, városi földet adtak-vettek vagy elfogadták a „megszavazott” honoráriumot.¹⁰⁷

A városrészek részvételi arányát tekintve a belső és a külső tanács összetételének vizsgálata szolgál a legtöbb tanulsággal. 1750-ben a belső tanács tagjai közül Palánk delegálta a legtöbb képviselőt, szám szerint 7-et, Alsóváros 3-at, Felsőváros mindössze 2 főt, igaz köztük a város akkori főbíráját, Nagy Pált.¹⁰⁸ Hasonló arányok figyelhetők meg a 24 tagú külső tanácsban, a 21 azonosított tanácstag közül Palánk részese 10 fő volt.¹⁰⁹ Egyedül a választott község összetétele tükrözi a városrészek lélekszámának megfelelő arányokat, Palánk adja a legkevesebb képviselőt, míg a másik két városrész közel azonos számú „választottat” delegált.

Egyenként megvizsgáltuk a tanácstagok vagyoni helyzetét és a várt eredményt kaptuk: a város vezetésében azok vettek részt, akik egyben Szeged legvagyonosabb polgárai voltak. A tisztségükből adódó lehetőségeket kihasználva tovább mélyítették azt a szakadékot, amely köztük és a foglalkozásukból élő iparos civisek között húzódott. Ennek legszembetűnőbb kísérő jelnsége a civisek házbirtoklása. Míg a tisztviselők többsége 2—3 házat mondhatott magáénak, addig szép számmal akadtak olyan polgárok, akik mások házában útték mesterségüket.¹¹⁰ Szegeden tehát a polgárjogot nem kötötték háztulajdonhoz, miként a szántó-, szőlő- és rétingatlan birtoklását sem zárta ki a háznélküliség.¹¹¹

A városi társadalom szerkezetében legfelül helyet foglaló civisek és nemesek után a *polgárjoggal nem rendelkező háztulajdonosok* — lakosoknak nevezhetjük őket —

¹⁰⁴ CsmL 1: Tan. jkv. 1717—1723. 85.: az 1720. január 2-án tartott tanácsülésen bejelentették, hogy Temesvári János főbíró armalist szerzett. Hasonló példákat említ REIZNER J.: i. m. III. 66.

¹⁰⁵ PACH 1963. 190—193.; GYIMESI 1975. 139.

¹⁰⁶ REIZNER J.: i. m. I. 324.

¹⁰⁷ CsmL 1: Szeged Város Tanácsának iratai, polgárok sérelmei a város ellen. Ezekből a panaszokból közül többet OLTVAI FERENC (Szeged múltja. 73—75.); Tan. jkv. 1724—1730. 42., 63.

¹⁰⁸ CsmL 1: Tan. jkv. 1748—1752. 373.: a belső tanács tagjai: Nagy Pál, Deanovics János, Temesváry András, Babarczy Ferenc, Pálffy József, Feldhoffer György, Kárász Miklós, Barcza János, Janko János, Tóth József, Schrimity Mátyás.

¹⁰⁹ Uo. 373.: a palánki képviselők közül 6-an szerb nemzetiségűek voltak.

¹¹⁰ 1777-ben a palánki civisek közül 37-nek nem volt háza, többségük az iparosokhoz tartozott.

¹¹¹ DÜMMERTH DEZSŐ (i. m. 114.) kimutatása szerint Pesten a házbirtok és polgárjog — legalábbis a török kiűzését követő időszakban — egyet jelentett. „Polgárjogot csak az kaphatott, aki házat szerzett, illetve telket, melyre házat épített. Az ingatlanbirtoklás tehát előfeltétele volt a városi előjogokban való részesedésnek.”

következtek. Számuk 1728 és 1777 között 941-ről 2288 főre emelkedett. Arányuk — lépést tartva a népesség növekedésének ütemével — 48-ról 66%-ra nőtt. Ennek magyarázatát egyrészt abban látjuk, hogy közülük kevesen léptek át a polgárok rétegébe, másrészt a század folyamán fokozatosan javultak az anyagi megerősödés lehetőségei, amit a házak és tulajdonosaik számának emelkedése tükröz. Természetesen a jogilag középső helyet elfoglaló lakosok látszólag homogén tömege egzisztenciális körülményei, valamint foglalkozási megoszlása alapján erősen differenciálódott.¹¹²

Foglalkozási kategória	1728		1777							
	szá- muk	% -os ará- nyuk	számuk és %-os arányuk							
			F. v.	%	A. v.	%	P.	%	Össz.	%
Mezőgazdasági termelő	304	76,2	552	68,8	652	62,4	178	40,6	1382	60,4
Iparos	66	16,5	28	3,5	86	8,2	63	14,4	177	7,7
Kereskedő	8	2,0	20	2,5	21	2,0	11	2,5	52	2,3
Vendéglátóipar	—	—	—	—	3	0,2	11	2,5	14	0,6
Halász	—	—	5	0,6	40	3,8	1	0,2	46	2,0
Kertész	—	—	—	—	7	0,7	4	0,9	11	0,5
Napszámos	—	—	—	—	136	13,0	19	4,3	155	6,7
Egyéb	21	5,3	198	24,6	59	5,7	90	20,5	347	15,2
Ismeretlen	—	—	—	—	42	4,0	62	14,1	104	4,6
Összesen	399	100%	803	100%	1046	100%	439	100%	2288	100%

A háztulajdonos lakosok 3/4 része foglalkozott 1728-ban őstermeléssel, arányuk 1777-ig valamelyest csökkent. Az iparosok és kereskedők együttesen sem érték el 1777-ben a 10%-ot. Igen magas a napszámosok részesedése, 6—10% között mozoghatott, sajnos Felsővároson nem jelölték őket, jóllehet arányuk ott is elérhette az alsóvárosi szintet.¹¹³

Az egyéb kategóriába soroltak közül 260-an házuk után adóztak közelebbi foglalkozási megjelölés nélkül, 25-en a zenészek között szerepeltek,¹¹⁴ városi szolgálatban állt 5 fő (csósz, hajdú), fuvaros volt 3, koldus 3, kalickakészítő 8, pálinkafőző 1 fő. Ezenkívül összeírtak még több „éves szolgát” (servus annualis), köztük 31 juhászt, 3 csikóst és 3 kanászt.

Úgy véljük, az őstermelő foglalkozásból élők aránya a napszámosok és az egyéb kategóriába sorolt szolgák, juhászok stb. hozzáadásával elérte a 75%-ot, ami egyben a mezőgazdaság uralkodó jellegét húzza alá ennél a rétegnél. Az ismeretlen foglalkozásúak közül bizonyára többen szintén a mezőgazdasághoz kapcsolódhattak, aratás és szüretelés idején időszakos munkát vállalhattak.¹¹⁵

¹¹² 1728-ból csak a vagyönösszeírást tudtuk alapul venni, az adókivetési összeírás nem tartalmaz adatokat a foglalkozási viszonyokról.

¹¹³ THIRRING GUSZTÁV (1898. 215.) 13 város átlagában — köztük van Szeged is — a napszámosok rétegét 1777-ben 11,7%-ra teszi.

¹¹⁴ A muzsikuskok ellenőrzésére a város már az 1720-as években felügyelőt rendelt ki, sőt, 1724-ben felépíttette „a muzsikuskok házat”. Ld. JENŐFI 1932. 48. Számuk 1748-ban 8 fő volt, ezek rendszeres fizetést kaptak (CsmL I: Tan. jkv. 1748—1752. 49.). Rajtuk kívül többen éltek még ebből a foglalkozásból, elsősorban a fogadósok stb. részéről felmerülő igényeket elégíthették ki.

¹¹⁵ CsmL I: Adókivetési ö. ír. É. n. (1700—1710). Ö. 9. sz. I. füzet. A város polgárai a XVIII.

A háztulajdonos lakosok rétege vagyoni helyzetét és foglalkozását tekintve igen heterogén összetételű volt, a legvagyonosabb felső rétege „biztosította” a polgárság utánpótlását, legszegényebb csoportjai pedig összemosódtak a plebejus társadalom legelső lépcsőfokán elhelyezkedő háznélküli zsellérekkel.

A zsellérek megjelölésében 1728 és 1777 között változtak az összeírók által használt terminus technikuskok, míg 1728-ban inquilinus név alatt a polgárjoggal nem rendelkező háztulajdonosokat írták össze — ezek kondícióját 1777-ben már inhabitusként adták meg — és a háznélküliekre a subinquilinus, illetve rideg kifejezést használták, addig 1777-ben az inquilinus elnevezés alatt kizárólag a háznélkülieket, a hajdani subinquilinusokat és ridegeket értették. Arányuk 1728-ban 32% volt, 1777-ben viszont 15% alá csökkent. E jelenség magyarázatául több okot sorakoztathatunk fel: egyrészt a mezőgazdaság lehetőségei — legalábbis az állattenyésztés és szőlő-, valamint kertművelés szintjén — fokozatosan egyesek anyagi megerősödéséhez, tehát háztulajdonossá válásához vezetett, másrészt a kitelepülők ezt a réteget apasztották a Délvidék benépesítésének több hulláma, illetve a folyamatos vándormozgalom nyomán. Alacsony arányuk egyúttal azt is jelzi, hogy a társadalom polarizációja — a munkamegosztás alacsony szintje miatt — *lassan haladt előre* a XVIII. század első két harmadában.

A zsellérek foglalkozási megoszlása 1777-ben a következő volt:

Foglalkozási kategória	Számuk és %-os arányuk							
	F. v.	%	A. v.	%	P.	%	Össz.	%
Mezőgazdasági termelő	60	29,5	74	37,6	—	—	134	33,5
Iparos	8	3,9	6	3,1	—	—	15	3,4
Kereskedő	1	0,5	—	—	—	—	1	0,2
Halász	2	0,9	6	3,1	—	—	8	1,9
Kertész	—	—	2	1,0	—	—	2	0,4
Napszámos	—	—	72	36,5	—	—	72	17,9
Egyéb	4	1,9	24	12,1	—	—	28	6,9
Ismeretlen	129	63,3	13	6,6	—	—	142	35,8
Összesen	204	100%	197	100%	—	—	401	100%

Annak ellenére, hogy Palánk zselléreit az összeírók nem jelölték, a két városrészes adatai alapján bizonyos következtetéseket tehetünk. Leglényegesebb megállapításunk az, hogy a zsellérek nem voltak kizárva az ingatlanbirtoklásból, hiszen a 74 mezőgazdasági termelő közül Alsóvárosban 29 szántóval, 4 szőlővel, 12 pedig réttel rendelkezett. Felsővárosban 19 szántó-, 19 szőlő- és 15 rétbirtokost írtak össze. A mezőgazdaságból élők száma természetesen nagyobb lehetett, ide számítva a 72 napszámost és az ismeretlen foglalkozásúak nagyobbik részét, valamint az egyéb kategória szolgáit, megközelíthette a 2/3-os arányt. Közülük kerülhettek ki a cselédek is, ezek száma 1777-ben — itt nem családkokról van szó — 1102 volt.

Nehezen tudjuk elhelyezni a jogállást nem tükröző *özvegyek és kondícionélküliek* rétegét. Közülük bármelyikük az eddig ismertetett rétegekhez tartozhatott, részlete-

század első éveiben egy alkalommal 521 aratót alkalmaztak. Korszakunk végén a mezőgazdasági termelés kiterjedésével számuk jóval magasabb lehetett.

sebb képet róluk foglalkozási viszonyaik alapján rajzolhatunk. Itt eltekintettünk a városrészek közötti különbségtételtől, miután e 2 réteg arányát tekintve alatta maradt a többinek.

Foglalkozási kategória	1777	
	özvegy	kondíción.
Mezőgazdasági termelő	48	29
Iparos	3	3
Kereskedő	1	4
Napszámos	—	6
Egyéb	31	15
Ismeretlen	14	12
Összesen	97	69

Az egyes társadalmi rétegek vagyoni helyzetét leginkább a földtulajdon és a fizetett adó kategóriái szerint lehetne tagolni. Miután a vagyonösszeírások a kirótt adó összegét nem tartalmazzák, ezért egyelőre megelégedtünk az egyes rétegek átlagos vagyoni helyzetének összevetésével, jóllehet a további kutatások — elsősorban az adó-kivetési összeírások alapján — pontosíthatják ezt a képet. Mindenesetre az egyes rétegek közötti különbségek, eltérő arányok így is érzékelhetők. Az 1777. évi ingatlanbirtoklásról nyert adataink a már említett rossz termés miatt a tényleges helyzetnél kisebb értéket mutatnak, ennek ellenére — miután a természeti csapások az egyes társadalmi rétegeket egyaránt sújtották — alkalmasak bizonyos következtetések levonására.

Év	Társadalmi kategória	Számuk	A szántó nagysága (hold)	A szőlő nagysága (hold)	A rét nagysága (hold)
1728	polgárok	375	983	331	1024
	lakosok	399	173	213	103
	zsellérek	85	—	—	—
1777	polgárok	506	194	127	1258
	nemesek	101	117	32	1291
	lakosok	2288	1283	228	5787
	zsellérek	401	25	8	196
	özvegyek	97	22	5	111
kond. n.	69	14	1	57	

A legvagyonosabb réteg a cíviské és a nemeseké volt, 1728-ban a polgárság birtokolta a szántók 85, a szőlők 60, a kaszálók 90%-át. 1777-ig — úgy tűnik — csökkentek ezek az aránytalanságok, ekkor a cívisek és nemesek a szántók 20, a szőlők 40, a kaszálók 30%-át használták. Látszólag beszélhetünk e rétegek esetében visszaesésről, valójában arányukhoz képest — miközben a lakosok száma fokozatosan gyarapodott, a polgároké viszont nem tartott lépést azzal — 1777-ben is jelentős ingatlanbirtokokkal rendelkeztek. Ugyanakkor a lakosok között is igen sok a jómódú

gazda, ezt bizonyítja, hogy a rájuk eső átlagos szántóterület és rét meghaladta a cívisekét. Kérdés, vajon egzisztenciális létük szintje ellenére, miért nem léptek be nagyobb számban a polgárok közé. Ennek kiderítése újabb kutatásokat igényel a későbbiekben.

Az állattulajdon alapján az egyes rétegek vagyoni helyzete a következőképpen alakult 1777-ben:

Társadalmi kategória	Számuk	Igások száma	1 h. t.-ra jut	Lovak száma	1 h. t.-ra jut	Marhák száma	1 h. t.-ra jut	Juhok száma	1 h. t.-ra jut
Polgárok	506	457	0,9	624	1,2	1621	3,2	5 622	11,1
Nemesek	101	255	2,5	653	6,4	1101	10,9	5 749	56,9
Lakosok	2288	3762	1,6	3507	1,5	7176	3,1	15 200	6,6
Zsellérek	401	108	0,2	150	0,3	356	0,8	185	0,4
Özvegyek és kondíción.	166	94	0,5	145	0,8	178	1,0	932	5,6

A nemesek közül kerültek ki a legnagyobb állattartók, a cívisek alacsonyabb részesedését alapvetően azzal magyarázhatjuk, hogy soraikba 1777-ig többnyire foglalkozásukból élő, legfeljebb szőlővel rendelkező iparosok és kereskedők kerültek. A zsellérek kezén levő igásállatok jelzik, e rétegből néhányan fuvarozásból, hajóvontatásból élhettek meg. Közülük szarvasmarhát és juhot főleg azok tartottak, akik gulyásként, pásztorként saját állataikat a módosabb gazdák „csordáiba”, „barmaiba” és nyájaiba „verve” a város pusztáin legeltethették. Úgy tűnik, a legeltetés „szabadságával” anyagi erejük híján a zsellérek nagyobbik hányada nem tudott élni a XVIII. század közepén. Az átlagos állatállománynál többet mondanak azok az adatok, amelyek az egyes rétegek részesedését mutatják Szeged egész állatállományából; így a polgárok és nemesek tulajdonában volt az igások 15, a lovak 25, a szarvasmarhák 26 és a juhállomány 41%-a. Ezzel szemben elenyésző a zsellérek részesedése.

Végezetül összesítettük az egyes társadalmi rétegek foglalkozási rovatainak adatait, az így nyert végsorok reprezentálják Szeged gazdasági ágazatainak arányát és súlyát a város életében.

Foglalkozási kategória	1728		1750		1777	
	számuk	%-os arányuk	számuk	%-os arányuk	számuk	%-os arányuk
Mezőgazdasági termelő	582	67,7	1439	57,3	1777	51,4
Iparos	128	14,9	317	12,6	473	13,7
Kereskedő	28	3,3	99	3,9	129	3,7
Vendéglátóipar	—	—	—	—	33	0,9
Halász	—	—	107	4,2	54	1,5
Kertész	—	—	115	4,6	13	0,3
Napszámos	—	—	—	—	233	6,8
Egyéb	—	—	232	9,3	478	13,9
Ismeretlen	121	14,1	204	8,1	272	7,8
Összesen	859	100%	2513	100%	3462	100%

Szeged XVIII. századi gazdasági és társadalmi tagozódásának tanulmányozása a vagyonösszeírások alapján — a sok nyitva hagyott és pontosításra váró kérdés ellenére — bizonyos következtetések levonását lehetővé teszi, mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy a város erőteljesen agrárberendezkedésű volt, a lakosság túlnyomó többsége mezőgazdasági termeléssel foglalkozott, míg az iparosok és kereskedők együttes aránya sem érte el a 20%-ot. Ez a gazdasági struktúra változatlan maradt a XVIII. század első két harmadában, jóllehet az iparosodás terén — elsősorban az iparosok és iparágak számát illetően — tapasztalhattunk bizonyos előrelépést. A század folyamán a városi társadalom differenciálódása a vagyoni különbségek növekedésével előrehaladt, míg az egyik oldalon erőteljes vagyoni felhalmozódás tanúi lehettünk, elsősorban a polgárok és nemesek részéről, addig a másik oldalon napszámból élő háztulajdonosokkal és nagyszámú nincstelennel találkozhattunk. A század közepén a társadalmi ellentétek felszínre törtek, ezek egyrészt az anyagilag meg erősödött lakosoknak a város vezetésével szembeni fellépésében, másrészt pedig a nincstelének kiköltözésében jutottak kifejezésre. Az ellentmondások levezetésének másik, az alföldi városokra jellemző sajátos útja a tanyakialakulás volt, ennek jogi akadályai nem, legfeljebb anyagi nehézségei voltak a szegényebb rétegek részéről. E társadalmi jelenségek bemutatása azonban újabb kutatásokat igényel, miként a foglalkozások átrétegződése is, gondolunk itt a mezőgazdasági termelésen belül az intenzív művelést igénylő kertkultúra (dohány- és paprikatermesztés), az ipar területén pedig az ún. szabad ipar elterjedésére a XVIII. század végén.

István Rákos

WIRTSCHAFTS- UND GESELLSCHAFTSGLIEDERUNG IN SZEGED (1720—1777)

Der Verfasser hat die Untersuchungen der Wirtschaft und Gesellschaft der königlichen Freistadt im XVIII. Jahrhundert grundlegend auf eine einzige Quelle, auf die Vermögensregistrierung gebaut. Die Gliederung des Wirtschaftslebens (Landwirtschaft, Industrie, Handel) und der Gesellschaft (Rechtszustand, Beschäftigungsverhältnisse) sind in drei Zeitschnitten (1728, 1750, 1777) dargestellt. Mit der Wertung der statistischen Daten ist festgestellt: Szeged war kraftvoll agrarisch, die Industrie und der Handel — trotz der allmählichen Zunahme der Handwerker und Industriezweige — bildete keine stadtbildende Kraft. Die Struktur der auf lokale Bedürfnisse gebaute Industrie hat sich im Vergleich mit dem Anfang des XVI. Jahrhunderts nicht geändert; der herrschende Zweig der Handwerkerzunft war die Bekleidungsindustrie, eigenartig hat die Lebensmittel- und Bauindustrie grosse Dimensionen angenommen. Von den drei Stadtteilen (Ober-, Unterstadt, Palánk) hat allein die Innenstadt (Palánk) städtische Verhältnisse gezeigt. Hier war 25% der zusammengeschriebenen Haushalte in der Industrie beschäftigt, und die anderen zwei Stadtteile standen zum Martfleckenniveau näher.

Die Gesellschaftsgliederung untersuchend führt der Verfasser die zwei grundlegenden Gruppen der städtischen Gesellschaft vor: die mit Bürgerrecht dispositiven Wirtschaftsbürger und die ohne Bürgerrecht. Die Zahl und der Anteil der Wirtschaftsbürger blieb bis 1777 niedrig (14,6%), doch genoss diese Schicht ausschliessliches Recht in der Stadtleitung, im Gebrauch der städtischen Güter. Die Mehrzahl der Bevölkerung gab die heterogene Schicht der mit Bürgerrecht nicht dispositiven Hausbesitzer (66,1%), der Anteil der armsten Schichten (Insassen) überstieg das 11%. Mit der Analyse der Beschäftigungsverhältnisse hat der Verfasser das Verhältnis und das Mass der einzelnen Beschäftigungsgruppen in dem Wirtschaftsleben der Stadt bestimmt. Der Anteil der aus der Landwirtschaft lebenden überstieg das 50% wegen des herrschenden Charakters der Landwirtschaft, dagegen die Handwerker und Kaufleute erreichten zusammen nicht einmal das 20 prozentige Verhältnis.